

USUTEADUSLIK AJAKIRI

AKADEEMILISE USUTEADLASTE SELTSI
VÄLJAANNE

Vastutav toimetaja: **U. Masing**

Ajakirja toimkond: U. Masing, E. Salumaa, J. Kimmel, V. Uuspuu

Sisukord:

	Lk.
U. Masing: Taara päritolust	1—16
K. Saarse: Apostel Pauluse absoluutse kronoloogiaarvestuse lähetehtadest	16—24
U. Masing: Surma metateooriat	24—30
E. Saag: Hõlpsast fotokoopiate valmistamisest ilma aparaadita	30—32

Tartus, 1939

AKADEEMILISE USUTEADLASTE SELTSI KIRJASTUS

AKADEEMILINE USUTEADLASTE SELTS

TARTU, PEETER PÖLLU 2

V. a.

AUS-i liige.

AUS-il osutus vajalikuks korraldada ümber oma majandust, kuna pärast uue Ülikoolide Seaduse kehtima hakkamist teatas meile Tartu Ülikooli Valitsus, et akadeemilistele organisatsioonidele ei saavat võimaldada enam ülikooli summadest toetust. Seega tuli leida teid ja võimalusi, kuidas ilma välise abita „Usuteadusliku Ajakirja“ väljaandmist jätkata ja katta muid kulusi.

AUS-i 7. detsembri 1938. a. üldkoosolek, tahtes luua kindla korra, et kõik liikmed õiendaks oma liikmemaksu õigeaegselt, muutis ja täiendas kodukorra §§ 15 ja 21. Nimetatud §§ sõnastus kujunes järgnevalt:

§ 15. Seltsi tegev- ja toetajaliikmed maksavad üldkoosoleku poolt määratud suuruses liikmemaksu.

Märkus 1: Liikmemaksu eest saavad Seltsi liikmed „Usuteadusliku Ajakirja“ tasuta.

Märkus 2: Au- ja kirjavahetajatele liikmetele saadetakse „Usuteaduslik Ajakiri“ tasuta.

§ 21. Liikme Seltsist väljaheitmise põhjuseks võivad olla: a) Seltsi eesmärkidele vastutöötamine ja b) autud teod, mis Seltsi nimele kahju toovad.

Liige, kes pole tähtajaks oma kohustusi Seltsi vastu täitnud, kustutatakse Juhatuse otsusel nimekirjast, mida teatatakse järgneval üldkoosolekul.

Kui nimekirjast kustutatud liige ei ole ühe aasta jooksul oma kohustusi täitnud, loetakse ta Juhatuse otsusel Seltsist välja heidetuks, mida teatatakse järgneval üldkoosolekul.

§ 15 muutmisega loodi olukord, nagu see on kõigis teistes akad. organisatsioonides, kes annavad välja ajakirja — liikmemaksu tasunud liikmed saavad ajakirja tasuta. § 21 muudetud kujul võimaldab eemale jätta neid liikmeid, kes ei korralda oma kohustusi Seltsi vastu õigeaegselt.

Samal üldkoosolekul määrati 1939. a. liikmemaksuks: üliõpilastele ja neile lõpetanuile, kes pole veel kohtadel kr. 3.— ja kohtadel olevaile lõpetanuile kr. 6.—, kusjuures „Usuteaduslik Ajakiri” saadetakse kõigile liikmetele tasuta.

Liikmemaksu tasumise tähtajaks on 31. juuli 1939. a. Tasuda on võimalik saates raha AUS-i laekurile (aadressil: Tartu, Peeter Põllu 2) või makstes Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi posti jooksvale arvele nr. 2448.

Ühtlasi palume neid liikmeid, kes vahetavad oma elukohta, teatada iga kord Seltsile oma uus aadress, kuna muidu võib tekkida takistusi ajakirja kättesaamisel.

Tartus, juulis 1939.

Juhatus.

Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi liikmete nimestik

1939. a. I sem.

Auliikmed:

Fabricius, Lorentz Peter.
Ederma, Friedrich Wilhelm, cand.
Köpp, Juhan, dr. theol. h. c., dr. phil.
h. c., phil. h. c.
Sild, Olaf, mag. v. k. j., dr. theol. h. c.

Tegevliikmed.

1. Aarik, Johannes, cand.	Gnadenteich, Eha, stud.
Aaslava, Siegfried, mag.	Gnadenteich, Jaan, cand.
Aaviksaar, Albert-Enno, stud.	Gnadenteich, Oskar, stud.
Alamäe, Jaan, stud.	30. Grünberg, August, mag.
Altok, Harald-Mihkel, stud.	Hark, Edgar, cand.
Annast, Hugo, cand.	Heinam, Friedrich, cand.
Anton, Leonhard, stud.	Hiimets, Johannes, mag.
Audova, Jaan, cand.	Hiisjärvi, Eerik, cand.
Avasalu, Rudolf, stud.	Hinno, Aleksander, cand.
	Horn, Adolf, mag.
10. Bachval, Johannes, cand.	Ilves, Peeter, cand.
Beermann, Christian, cand.	Ilves, Valter, stud.
Bender, Aleksander, cand.	
Bloom, Bernhard, cand.	Jaama, Robert, cand.
Buschmann, Feliks-Johannes, cand.	40. Jalajas, Jakob, cand.
	Janni, August, stud.
Ederma, Bruno, cand.	Joassoone, Riho, stud.
Eenmaa, Ain, stud.	Juhandi, Vanda, stud.
Ehrmann, Emil, stud.	Juhkental, Julius, cand.
Eilart, Arnold, cand.	Jupets, August, cand.
Ein, August-Eduard, cand.	Just, Oskar, stud.
20. Ekbaum, Johann, stud.	Juul, Oskar, cand.
Elken, Arnold, cand.	Juurik, Ants, stud.
Eller, Aleksander, cand.	Jõgis, Richard, cand.
Elljas, Arnold, stud.	50. Jürgenson, Aleksander, cand.
Erits, Oskar, cand.	Jürgenson, Edgar, stud.
Erviö, Helle, cand.	Jürgenson, Ferdinand, cand.
Etzold, Otto, cand.	

- Kaarme, Adolf, stud.
 Kalda, Eduard, stud.
 Kangur, Oskar, stud.
 Kannukene, Robert, mag.
 Kapp, Aleksander, cand.
 Karm, Heinrich-Johannes, cand.
 Karolin, Herman, stud.
 60. Kartau, Karl, stud.
 Keller, Jaan, cand.
 Kesk, Adelaide, stud.
 Kiisk, Karl, cand.
 Kiivit, Jaan, cand.
 Kikas, Elmar, cand.
 Kima, Gustav, cand.
 Kimmel, Jüri, mag.
 Kirdelaht, Paul, stud.
 Kippel, Enn, stud.
 70. Kirotar, Voldemar, cand.
 Kiviranna, Rudolf, mag.
 Kivisikk, August, cand.
 Kiviste, Einar, cand.
 Kiviste, Georg, cand.
 Klaus, Georg, cand.
 Kobla, August, cand.
 Kodres, Oskar, cand.
 Kokla, Nikolai, stud.
 Kolk, Erich, stud.
 80. Konsin, Jaan, cand.
 Kool, Karl, cand.
 Koolmeister, Richard, cand.
 Koppel, Karl, cand.
 Koppel, Paul-Voldemar, mag.
 Kopperman, Valter, stud.
 Kubu, Hans, cand.
 Kuurme, Herbert, cand.
 Kuusik, Aleksander, cand.
 Kuusler, Elmar, stud.
 90. Kõdar, Artur, stud.
 Köpp, Endel, stud.
 Köpp, Herman, stud.
 Kõrv, Elmar, cand.
 Küla, Gustav, cand.
 Kütt, Konstantin, cand.
 Kütt, Linda, cand.
 Laansalu, Edmund, mag.
 Lageda, Edgar, stud.
 Laumets, August, cand.
 100. Lauri, Johannes, cand.
 Laurson, Johannes, cand.
 Lepasaar, Johannes, stud.
 Liiv, Joosep, cand.
 Lind, Samuel-Eduard, cand.
 Lindström, Johannes, cand.
 Linnamägi, Artur, stud.
 Lipp, Georg, stud.
 Lipping, Karl, stud.
 Lootsmann, Ernst, cand.
 110. Luberg, Otto, cand.
 Lääne, Jaan, cand.
 Lüdigi, Ernst, cand.
 Maide, Johannes-Eduard, cand.
 Maior, Jaan, cand.
 Mardisoo, Leida, stud.
 Martinson, Vassili, cand. v. k. j.
 Masing, Uku, mag.
 Mattisson, Verner, stud.
 Meil, Artur, stud.
 120. Meksi, August, stud.
 Mirka, Hilda, cand.
 Morats, Mart, cand.
 Muru, Jaan, mag.
 Mändmaa, Riho, stud.
 Neemekuru, Hendrik, cand.
 Neggo, Rein, stud.
 Neemre, Adonis-Prosper, cand.
 Niggol, Eduard, cand.
 Niinep, Konstantin, theol. vabak.
 130. Normet, Asko, stud.
 Olvik, Oskar, stud.
 Oona, Rudolf, stud.
 Ostrov, Mihkel, cand.
 Ots, Martin, cand.
 Offas, Arnond-Eduard, stud.
 Paabo, Artur, stud.
 Paigaline, Emil, cand.
 Palu, Arnold, stud.
 Parts, Aldur, stud.
 140. Pastik, Oskar, cand.
 Paul, Arved, stud.
 Peerna, Karl, stud.
 Peiker, Raimond, cand.
 Pello, Otmar, cand.
 Penna, Harald, stud.
 Pergelbaum, Elmar, cand.
 Perli, Gerhard, cand.
 Petersoo, Elmar, cand.
 Pihl, Hindrik, stud.
 150. Piht, Vladimir, stud.
 Plank, Uno, cand.
 Poolakes, Friedrich, cand.
 Puhm, Oskar, cand.
 Puusemp, Karl, cand.
 Põld, Hillar, stud.
 Põld, Toomas, stud.
 Põldmets, Andres, cand.
 Pähn, Elmar, cand.
 Pärno, Hugo, stud.
 160. Pöhl, Hjalmar-Fr., cand.
 Pöhl, Ivar, cand.

- Rahamägi, Hugo-Bernhard,
dr. theol., dr. theol. h. c.
Raidur, August, stud.
Raidve, Raimund, stud.
Rand, Evald, stud.
Rander, Jaan, cand.
Raudkepp, Leopold, cand. theol.
v. k. j.
Raudsepp, Karl, cand.
Raudsepp, Ovidius, stud.
170. Rebane, August, stud.
Rebane, Hans, cand.
Rebane, Jaan, cand.
Reinaru, Rudolf, cand.
Reinvald, Eduard-Georg, cand.
Reismann, Eduard, stud.
Rohevee, Tuuli, cand.
Roosvald, Albert, cand.
Rosenstein, Herbert, cand.
Rüütel, Viktor, stud.
180. Rõude, Valter, cand.

Saag, Evald, stud.
Saar, Maks, cand.
Saarse, Kurt, mag.
Salk, Amanda, mag.
Salumaa, Elmar, mag.
Saremõts, Richard, stud.
Selliov, Johannes, cand.
Sild, Johannes, cand.
Sild, Paul, stud.
190. Soll, Alice, cand.
Soosaar, Eduard, stud.
Soosaar, Albert, cand.
Soovik, Mihkel, stud.
Siilverk, Herbert-Leopold, cand.
Stockholm, Friedrich, cand.
Stockholm, Uno, stud.
Särg, Karl, cand.
Särgava, Peeter, cand.
Sömmer, Johann, cand.
200. Takkel, Voldemar, cand.
Tallinn, Otto, stud.
Tamm, Fritz, stud.
Tammäru, Philipp-Aleksander, cand.
Tammeraid, Marie, stud.
Tammik, Arnold, cand.
- Tammur, Harald, stud.
Taul, Jaak, dr. theol.
Teder, Lembit, mag.
Teder, Margot, cand.
210. Teel, Karl, cand.
Tenno, Ferdinand, stud.
Tepp, Heinrich, stud.
Tepper, Elmar, stud.
Terasmaa, Martin, cand.
Terras, Johann, cand.
Tiit, Karl, mag.
Tischler, Heinrich-Johannes, cand
Tooming, Alfred, cand.
Troost, Rudolf, stud.
220. Truu, Juhan, cand.
Tubin, Villem, cand.
Tõdsepp, Elmar, cand.

Uibo, Eduard, cand.
Uibopuu, Paul, cand.
Unt, Herman, cand.
Uuspuu, Villem, mag.

Vaasa, Valter, stud.
Vaharo, Aldo, stud.
Vaher, Elmar-Johannes, stud.
230. Vahter, Leo, cand.
Vaikmäe, Edgar, stud.
Valdmann, Eduard, stud.
Valgmäe, Alfred, stud.
Varblane, Theodor, cand.
Varik, Jaan, cand.
Varik, Jaak, cand.
Vatter, Albert, cand.
Veem, Konrad, stud.
Veskimäe, Anu, stud.
240. Vester, Jaan, stud.
Viise, Kustav, cand.
Viks, Valter, cand.
Viljari, Ago, stud.
Vipper, Artur, cand.
Vool, Leo, cand.
Voolaid, Julius, cand.
Vooremaa, Aksel, cand.
Võlli, Richard, cand.
Võsu, Arnold, cand.
250. Vööbus, Artur, mag.
Üllaste, Leenart, stud.

Toetajad liikmed.

1. Aun, Karl, stud. jur.
Jõks, Rudolf.
Jänes, Karl.
Kaasik, Marta.
Kampmaa, Mihkel.
- Kiivit, Gertrud.
Klaassen, Theodor.
Koort, Alfred, dr. phil.
Lang, Juhan, cand. math. et phys.
10. Mark, Reinhold.

Masing, Agnes.
Moora, Harry, mag. phil.
Niiler, Herbert, B. P. E.
Oldekop, Evald, cand. math.
Rahamägi, Edith.
Ranna, Helene.
Rootsmäe, Taavet, cand. math.
Tamm, Rudolf.
Taul, Helene.

20. Tauts, Jaak.
Toomet, Ella, stud. phil.
Topman, August.
Uluots, Jüri, dr. jur. h. c.
Uuspuu, Evi, cand. oec.
Valdma, Elise.
Veski, Johannes-Voldemar,
dr. phil. h. c.

Juhatus :

esimees — Masing, Uku
sekretär — Saag, Evald
abisekretärid — Lepasaar, Joh.
— Fihl, Hindrik

abiesimees — Tallinn, Otto
laekur — Veem, Konrad
abilaekur — Karolin, Herman
bibliotekaar — Lipping, Karl.

Revisjonikomisjon :

Tubin, Villem; Aaslava, Siegfried; Köpp, Endel.

Kirjastustoimkond :

Masing, Uku — juh.	Uuspuu, Villem
Kimmel, Jüri	Viljari, Ago.
Salumaa, Elmar	

Kirjastuse talitus :

Uuspuu, Villem — juh.	Joassoone, Riho
Karolin, Herman	Pöld, Toomas.

Keeletoimkond :

Aaslava, Siegfried — juh.	Martinson, Vassili.
Masing, Uku	

Kirikuloo toimkond :

Sild, Olaf — juh.	Tallinn, Otto
Uuspuu, Villem	Saag, Evald.

Praktilise vagaduse toimkond :

Köpp, Juhan — juh.	Saag, Evald
Masing, Uku	Pöld, Hillar.
Uuspuu, Villem	

Finantstoimkond :

Veem, Konrad — juh.	Juurik, Ants
Karolin, Herman	Vester, Jaan.

Raamatukogu toimkond :

Lipping, Karl — juh.	Raidur, August
Olvik, Oskar	Kolk, Erich.

Peotoimkond :

Tallinn, Otto — juh.	Kesk, Adelaide
Juhandi, Vanda	Veskimäe, Anu.
Mardisoo, Leida	

USUTEADUSLIK AJAKIRI

Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi väljaanne

Vastutav toimetaja: U. Masing

XI aastakäik

1939

№ 1

TAARA PÄRITOLUST.

Uku Masing.

Aasfal 1168 või 1169 Rügeni saare slaavlased katkestavad rahuleppe, mis neil oli taanlastega, ning hakkavad ryystama rannamaid. Kuningas Valdemar ei tee nendega rahu, kuigi nad paluvad, vaid otsustab vallutada Rügeni. Juunis vallutataksegi Arkona Svanteviti templiga. Siis kavatsetakse minna alistama ka lõunas asuvat Karennz'i, kuid enne tuleb vastu Rügeni kuningas aadliga alistuma. Taanlased saavad loa hävitada säälse templi.

SAXO GRAMMATICUSE ja KNYTLINGASAGA teated erinevad hävitatavate jumaluste suhtes. Esimene mainib Rugiaevith'i, kel on seitse pääd ja vöötatud seitse mõõka ning kaheksas naelutatud pihku, ise ta on nii suur, et piiskop Absalon astudes ta jalgadele ulatab kirve tõsta ta lõuani. Ta olnud koguni kaetud pääsukestepesadega. Kuski lähedal hoones asub jumalus Porevith, kel on viis pääd ja mitte mõõku. Nähtavasti jällegi isehoones elab jumal Porenut, kel on neli pääd ja viies pää rinnal, mille laupa ta puudutab vasema käega ja lõuga paremaga.

KNYTLINGASAGA nimetab järgmisi jumalusi: Rinvit, Turupit, Puruvit, Pizamar ja Tiarnaglofi. Ainult viimast ta kirjeldab raasukene. Yhtlasi on tõenäolik, et Tjarnaglofi nagu Pizamargi asus Asund'is ja mitte Karennzis ¹⁾).

¹⁾ MGH XXIX, 128: . . . factum quercu simulacrum, quod Rugiaevithum vocabant, ab omni parte . . . spectandum patebat . . . Praeterea in eius capite septem humanae similitudinis facies consedere, quae omnes unius verticis superficie clauderantur. Totidem quoque veros gladios cum vaginis uni cingulo appensos eius lateri artifex conciliaverat. Octavum in dextra dstrictum tenebat; hunc pigno insertum firmissimo nexu ferreus clavus astrinxerat, nec manui nisi precisae evelli poterat; quae res truncandae eius occasio extitit. Spissitudo illi supra humani corporis habitum erat, longitudo vero tanta, ut Absalon supra primam pedum partem consistens aegre mentum securicula, quam manu gestare consueverat, aequaret . . . Nec eius excidio contentae, satellitum manus ad Porevithum

Teadlased, kes teinud tegemist nende nimedega, ei ole minu teada arutanudki kumma nimekujud on õigemad, kas SAXO või KNYTLINGASAGA. On kaunis kindel, et ometi tegu on teataval määralgi kopistide vigadega, kuigi jälle nõnda ei saa seletada tõika, et KNYTLINGASAGA teab rohkem jumalusi kui SAXO, keda paljudes asjades ju võimalik pole uskuda.

Turupit'i kohta on mulle hakanud silma ainult kaks seletust. Louis LEGER, *La Mythologie Slave*, Paris 1901, 156 nimetab: „Turupid est peut-être un dieu guerrier (kaschube: *trepoet*, *trepoetose sq*, se trémousser, taire du bruit).“ Sellega on Turupitile antud slaavi etymoloogia. Kuid peab ytlema, et see seletus pole suuremat väärt, sest RAMULTi sõnastiku järgi (*Słownik języka pomorskiego czyli kaszubskiego*, Kraków 1893, 216) LEGER nimetatud sõna *trępoetac sq* võrdub tähenduselt poola *trzepotać się*, resp. *trzępiotać się*, ning viimane sõna tähendab „tiibadega lööma, plaksutama, lehvima, lendlema“. Ei ole kuidagi usutav, et säärane sõna, mille etymoloogilised vasted on saksa *traben* ja ladina *trepidus* (v. BRÜCKNER, *Słownik etymologiczny języka Polskiego*, Kraków 1927, 581), võiks olla aluseks mingile jumaluse nimele. Ennem võiks tulla arvesse poola *turbować się*, lad. *turbare* (v. BRÜCKNER, n. r., 585).

Teine ryhm seletusi, mis mujal kaunis tuttav, meil aga nähtavasti jäänud teadmata, on, et see jumalus on pärit eestlasilt¹⁾. Nii ytleb

simulacrum, quod in proxima aede colebatur, avidius porrigunfur, id quinque capitibus consitum, sed armis vacuum fingeatur. Quo succiso, Porenutii templum appetitur. Haec statua quatuor facies representans, quintam pectori insertam habebat, cuius frontem laeva, mentum dextera tangebatur.

MGH XXIX, 314 (ladina tõlge): *Postero die mane profectus est rex cum suis ad oppidum, quod Karentia vocatur, et ibi concidi iussit tria idola, quae Rinvit, Turupit et Puruvit nominabantur; sed haec idola tanta miracula fecerant, ut illico, si quis concubitus ageret cum muliere intra oppidum, cohaerent ut canes, nec prius disiungerentur, quam extra oppidum delati essent. Sed eo die, quo haec idola combusta sunt, christianizarunt nongentos homines et consecrarunt undecim coemeteria. Ibi multam pecuniam ab idolis ceperunt, et aurum et argentum, sericum et bombycem et purpuram, galeas et enses, loricas et omnia armorum genera. Quintum idolum Pizamar nominatum est. Id Asundi fuit, quod nomen est oppidi. (Idolum) hoc etiam combustum est. (Alius deus) etiam vocabatur Tiarnaglofi, is erat eorum victoriae deus, qui cum iis in expeditionibus ibat; mystacem habeat argenteum. Diutissime is quidem servatus est; tertio tamen anno post eo etiam potiti sunt. Omnino christianizaverunt quinque milia in ista expeditione in terra.*

¹⁾ Ainult KOTLJAREVSKI, *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* (11. III 1870 (371.)) on puudutanud nende omavahelist suhet, ta aga arwab, et Rügenil polnud säärast jumalat ning autor on pannud eesti jumala meelega

näiteks BRÜCKNER (CHANTEPIE de la SAUSSAYE, Lehrbuch der Religionsgeschichte² II, 1925, 521): „... wir besitzen Beschreibungen verschiedener Rügener Göttersäulen (auch ein finnischer Gott, Tarapita ist hier als Turupit eingeschmuggelt, durch Irrtum der Chronisten oder war es ein Gast aus Oesel wie Triglav aus Pommern?)“, kuid samasse rühma kuuluvad ka: ŠAFARIK, Slowanské Starožitnosti, 2. trykk, Praha 1862/63, II, 635, vrdl. NIEDERLE, Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Dílu II. Svazek 1. Druhé vydání. Praha 1924, 153.

Muidugi BRÜCKNERi oletus, kui pole tegu kirjutusveaga ega KNYTLINGASAGA kirjutaja sisulise eksitusega, on võimalik. Võis juhtuda tõepoolest, et suhete tõttu Saaremaa ja Rügeni vahel sattus sinna elama saarlasi, või tehti neile sõbralik žest võttes vastu nende jumalus omade jumalate sekka. Kuid on veel üks tõenäolikum oletus minu arvates. On teada, et Knut Suur vähemalt aastal 1018, kui mitte juba varem, hankis Inglismaa retketele välismaiseid abivägesid (v. F. C. DAHLMANN, Geschichte von Dänemark I, Hamburg 1840, 105). On ysnä kindel, et nende välismaiste abivägede seas oli ka kaunis rohkesti eestlasi, sest meil on leitud rahapanuseid, millede eriti rohkesti esineb Knuti ja tema järglaste mynte. On kujuteldav, et käidi sõjas teenimas raha nagu hiljuti käidi Ameerikas ja enam kui tõenäolik, et eesti sõdurite seas oli eriti rohkesti saarlasi, kuigi vist Saaremaalt pole leitud taani ja angelsaksi mynte. On kysitav kas kõik sõdurid rikkaks saanult pöörasid tagasi kodumaale, tavaliselt nii ju ei tehta. Kindlasti jäi osa asuma Taanimaale, osa Inglismaale ja võib olla võimalik, et ka Rügenile. Oletatava 150 aastaga nad tõenäoliselt kadusid slaavlaste sekka ja jäi alles ainult nende jumalus. Selles töigas ei muuda midagi ka oletus, et ehk hiljemgi veel Saaremaalt sõdureid asus Rügenile, nad ikkagi olid vähemuses, sest Rügen oli asustatud tolle aja kohta väga tihedalt.

Kuid ometi on üks asi, mis räägib vastu Turupiti samastamisele Läti Hindreku Tharapithaga. Kehtiva seletuse järgi Tharapitha on Läti Hindreku valesti mõistetud ja tähendab „Taara-avita“. Kui saarlased oleksid jätnud oma jumaluse Rügenile, siis on tõenäolik, et pärisnimega ja mitte appihyyu nimega. Kuid säärase vastuväite ymberlykkamiseks oleks jällegi kaks võimalust. Esimene oleks see, et Turupit toodi kaasa Rügenilt ja ta siin muutus Tharapithaks, nimeks,

slaavi jumaluste sekka arvates, et paganad pole paremad teistest ja nimed pole tähtsad. Kui saaga autor aga tundis saarlaste jumalust, siis võib kysida jällegi: kust, ja kysimus jääb sama raskeks.

mille tähendust keegi kindlasti ei teadnud. Teine võimalus oleks, et praegune seletus „Taara avita“ on ekslik. Selle väite kaitseks võiks vihjata tõigale, et Läti Hindrek, kes ometi mingil kombel mõistis liivi keelt, oleks pidanud saama aru, et Tharapithagi tähendab hyydu ja mitte nime. Need kaks võimalust täiendavad teineteist kui oletada, et see jumalus on pärit slaavlasilt, mitte aga siis, kui mõtelda sellele, et Tharapitha võiks olla ka mingi tundmatuseeni moonutatud eesti sõna.

Viimati, ei ole absoluutselt võimatu, et kultushyyust tõepoolest võib tekkida jumalanimetuse. Sääraseid nähteid usundilugu tunneb mujalgi ja sellepärast võiks ometigi oletada, et saarlasil oli jumalus, keda nad ei hyydnud Taaraks, vaid Taara-avitaks. Säärasel korral selline jumalus võis samahästi sattuda Rügenile kui ka mujalegi.

Läti Hindreku andmeid on käsiteldud siinsääl, aga mu teada mitte kuskil tsiteeritudki kõike, mida on leida. LH XXIV:5 seletab: „... in confinio Wironie tres villas baptizaverunt, ubi erat mons et sylva pulcerrima, in qua dicebant indigene magnum deum Osilien-sium natum, qui Tharapita vocatur, et de loco illo in Osiliam volasse. Et ibat alter sacerdos succidens imagines et similitudines deorum suorum ibi factas, et mirabantur illi, quod sanguis non efflueret, et magis sacerdotum sermonibus credebant.“ Edasi XXX:4 öeldakse: „Gaudet exercitus christianorum, exclamant, Deum exorant. Clamant et illi, gaudentes in Tarapitha suo.“ Samuti XXX:5 Saaremaa vallutamise puhul: „presbiteri... in urbem cum gaudio ducuntur, ut Christum predicent, ut Tharapitham, qui deus fuit Osilianorum, eiciant.“ Ja samas hiljem, et saarlased „presbiteros secum ad castra sua ducunt, qui Christum predicent, qui Tharapitha cum ceteris paganorum diis eiciant.“ Ja viimati XXX:6 kõnetades riiglas LH ytleb: „... Tharapitha eiecto, Pharaone submerso, captivis liberatis...“

Mis mulle esmalt tundub andmeist järgnevat on see, et jumalat tõepoolest nimetati kultushyyuga ja mitte ta pärisnimega. Virumaa kultuskohal, olgu ta Ebavere mägi või olemata, ei olnud ju mingit võimalust mõista valesti inimesi nagu sõjas jumala appiluikamise puhul. Säääl kultuskoha preestrid või ymberkaudne rahvas nimetas kindlasti jumalat nõnda nagu teda pidi nimetama. Teine tõik, kui yldse usaldatav, on see, et rahva arvamise järgi jumal on syndinud säääl ja lennanud alles Saaremaale. Säärasest andmest vaid järeldada, et Tarapitat tunti ka Virumaal (LAID, Eesti Ajalugu I, 238) on natukene liiga vähe. Tõik, et jumal, keda LH ikka tahab tituleerida eriti saarlaste jumalaks, põlvneb Virumaalt, sisaldab muudki veel, kuigi pole võimalik öelda kindlasti, mida siis just. Oleks kõigepäält mõeldav, et

Taara-avita Saaremaale viijad tõepoolest põlvnevad Virumaalt (ehk oleks võimalik vastata säärasele kysimusele murrete võrdlemisega), või on sinna asunud elama saarlasi, kes kihutatud välja oma piirkonnast ei suutnud andestada säärast tegu ning maksid kätte väites, et säält, kus nemad nyid elavad, on väljunud saarlased kõik koos oma jumalaga. Sest mu arvates lendamise lugu ei ole seletatav teisiti kui tavajumalade muistendiga rändavaist mägedest, järvedest ja puudest. Säärase lood vist kajastavad rahvasterändamisi, olgu siis rahvad ka vaid kylakonna suurusel. Muidugi võis lugu Ebaverel olla ka nõnda, et säälsed inimesed nimetamata mingit jumalat rääkisid puu või mõne taolise asja rändamist Saaremaale ja LH ise pani juurde saarlaste jumaluse mitte osates kujutella asja teisiti. Kuid see võimalus tuleb arvesse alles viimases joones.

XXX:4 ja XXX:5 esimene katke näivad võimaldavat oletuse, et Taara-avita oli saarlaste ainus jumalus, sest ta on asetatud vastuollu kristlaste jumalusega. Kuid XXX:5 näitab, et tema kõrval on olnud ka teisi jumalusi ja sellepärast on tõenäolisem XXIV:5 alusel (*magnum deum*) järeldada, et kas Taara-avita oli saarlaste pääjumal, või peeti teda eriliselt vägevaks nii Saaremaal kui mujal (vrld. LAID, n. r., I, 238), mis tegelikult kyll tähendab sama.

Viimane tsitaat on salapärasem kõigest. „*captivis liberatis*“ võib muidugi käia näiteks rootsi vangide kohta, keda saarlased olid kohustatud laskma lahti, kuid kas ta käib? Milleks seisab „*Pharaone submerso*“, kes oli see vaarao, kes sai hukka kui mõõgavendadest Iisrael läbis Punase mere, mis praegusel juhul võiks tähendada väinu mandri ja Saaremaa vahel? Siin Taara-avita on jällegi saanud kogu paganuse representandiks, aga miks?

LOORITS (Vanavara vallast, Tartu 1932, 55) kahtleb kas too jumalus yldse kunagi on eksisteerinud eestlaste teadvuses elava jumalana ja talle näib ustavam oletada, et „siin on tegemist ainult sekundaarse, s. o. surnuks kivistunud nime, kommete ja motiivide laenamisega, mis suurelt osalt võib olla alles ajaloolisel ajal Lääne-Eesti (juba kristianiseeritud!) rootsi asundusist levinenud.“ Olgugi, et pääle LH on väga vähe rahvapärasteid teateid, mis kuidagi sobiks siia (LOORITS mainib mitmeid kohanimesid, mis osalt juba ulatavat eelajaloolisse aega, nimetusi *tooru*, *tuulu* jne., *toorumeest*, mis lääne kihelkonnist tähendab nõida, neljapäeva õhtu nimetamist *tooru teeramise õhtuks*), mulle paistab, et selle jumala elavuses, kui yldse uskuda LH, kuidagi ei saaks kahelda. Et ta nii põhjalikult on välja surnud, selles pole syydi muud kui sääraseid olendid nagu Tõnn ja teised pyhakud.

Praegu on hääks kombeks pidada Taarat skandinaavia laenuks (vrldl. HOLMBERG, *Mythology of All Races* IV, 228, LAID, n. r., I, 238, LOORITS, n. r., 55, j. t.), kuigi vastasvool on kaunis suur, seda küll enam kultuurpoliitilisel kaalutlusil. LAID mainib, et laen Skandinaaviast aitaks seletada ka ta „omaaegset nähtavasti suuremat populaarsust Saaremaal, Skandinaaviale kõige lähemas Eesti maakonnas“. Kui arvestada sellega võiks koguni ju väita, et Thori laenasid Skandinaaviast viikingid ja ta jäigi sõdurite ning paremate meeste jumaluseks. Viimane oletus aitaks ka aru saada tõigast, et ta rahva suust peaaegu jäljetult on kadunud.

Kuid viimased asjaolud mu arvates ei tõesta midagi. Tõik, et Taara-avita oli tuntud Virumaal, olgu ta saanud sinna kuidas tahes või koguni pärit säält, ei ole kõrvaleheidetav, kuna see on päälegi LH ainus pikem teade paganuse jumalaist. Samuti ei ole mingit erilist põhjust panna sõrme olmale, et rahvas temast teab nii vähe. Mida teab rahvas Ilmarisest, keda korra kindlasti Eestiski tunti? Mida võime öelda kindlat Lemmingu kohta? Ainult mõned kohanimed ja paar nimetust laules, mis koguni võivad pärineda ajast päale 1700 sisse-rännanud soomlasilt. Siis oletus Taara säälest päritolust on ainult oletus, millele senini pole yhtki põhjendust. Otsime meelsasti kõike mujalt, sest teised rahvad on suutnud meile selgeks teha, et neil kõik on oma.

Ma ei eita, et skandinaavlasil oli mingi kõuejumalus, keda nad austasid ja kellest nad võisid kõneleda ka lugusid. Lepin ka sellega, et nad kunagi seda nimetasid Thoriks, et laplased neilt laenasid oma Hora-galles'e. Kuid ma ei usu, et skandinaavlastel seda jumalust algsest nimetasid Thoriks.

Kõigepäält ei sobi Thori kuju yldse kuidagi germani sõnade häälikulukku. Siin on katsutud kõigil võimalikel kombeil näidata, et see oli võimalik, kuid just katsete mitmesus ilmestab, et siin on midagi katki. Vanemal ajal postuleeriti yrggermani kujuks **thunaraz*, millest Skandinaavias muidugi on saanud kõigepäält **punaraR* (Saksas *th* on muutunud *ð* kaudu *d'*ks: v. STREITBERG, *Urgermanische Grammatik*, Heidelberg 1896 § 117, 2) kuigi selle kõrval eksisteerus samahää oletus, et yrggermani kuju on **thunuraz* > sk. *punuraR*. Sellest sõnast synkopeerimise reeglite järgi ja *R* assimilatsiooniga peaks tekkima kas **punurr* või **punarr*. NOREEN (*Geschichte der nordischen Sprachen*, Strassburg 1913 § 6, 10) mainibki, et vanus laules siinsääl olevat säilunud *punurr*.

Säärase eelduse puhul väideti edasi, et datiiivist (*punu/arē*) synkoobi kaudu tekkinud **punre*, ning sellest *n* kaoga (NOREEN § 85, 7) *póre*, säärasest datiiivist moodustatud uus nominatiiv, mis peaks olema *pórr*. Ruunikirjadel (Nörre Nærå, ca. 850, Glavendrup ca. 900) esinevatki *pur* — ¹⁾, kuid muidu *u* säärasel korral on muutunud *o*'ks (NOREEN § 31 aβ). Siin on juba tegu raskustega: kui *n*'i kadu *u* muutis *o*'ks, siis peaks see ilmnema juba ruunides, sest on raske mõelda, et kunagi hiljem mäletati sõnu, milledest *n* oli kadunud. Kuid on olemas muidugi ka väljapääsutee, väita, et *n*'i kao puhul vokaal jäi nasaalseks ning hiljem nasaalne *u* moonduks *o*'ks.

Selle vastu seisab teine rühm arvates, et yrsgskandinaavia kuju on **punraR* (LINDROTH, Namn och Bygd IV (1916), 161 j. HELLOQUIST Svensk etymologisk ordbok, Lund 1922, 106 (yrsggermani kuju **punra-*) HEUSLER, Altisländisches Elementarbuch ² Heidelberg 1921, 27 de VRIES, Altgermanische Religionsgeschichte I, Berlin 1935, 179, v. F. R. SCHRÖDER, Altgermanische Kulturprobleme, Berlin 1929, 48 (yrsggermani *punaraz*: *punraz*)). LINDROTH väidab kõigepäält, et kuigi teisel jumalanimedel ka erinevad datiiiv ja nominatiiv, ometi pole moodustatud yhtki uut nimetust datiiivi alusel. Nimi olevat vanem kui nimetatud ruunikirjad, sest liris esinevat aastail 844, 845: *Turges*, 847: *Tomrair*. Siis ta väidab, et kohad vanas luules, kuhu tahetakse lugeda *ponarr* (*-urr*), nimelt: Hymiskviða 24, 2 þrymskviða 17, 3 ja Eilífr Guðrúnarsoni Þórsdrápa 2, 2 ei tõestavat säärast oletust. **punraR*'i muutumise kohta *pórr*'iks LINDROTH 168 ytleb: „... att *punraR*, med infortis-*a* vid nasalens bortfall bör bli *pórr*.“ HEUSLERi arvates (§ 82, 2 150, 1) on nasaali kao mõjul *u* langetatud *o*'ks.

Teooria näib väga kena, kuid tal on kaks halbast: peab oletama, et kõigis teistes germani keeltes on kasutatud mingit abivokaali, teiseks on kysitav kas säärasel juhul nagu **punraR* yldse viimase vokaali kadu on võimalik. Vähemalt grammatikad ei esita näidet, mida võiks pidada paralleelseks. Mis puutub *punurr*'i olemasolu, selle kohta ma ei tea öelda midagi ²⁾. Juba need vastuolud teevad sõna algu-

¹⁾ v. WIMMER, De danske Runemindesmærker II, 379 (Glavendrup): *pur uiki pasi runaR*; II, 368 (Nörre Nærå): *purmutr*. Ruunides esineb aga hiljem ka *o*-kujusid.

²⁾ SIJMONS, Die Lieder der Edda, Halle a. S. 1888, 117 teafab, et SIEVERS olevat Hymn. 24,1b asendanud *pórr*'i *ponarr*'iga, kuid sääl polevat vaja sellist värsiehitusest sõltuvat muutmist, ainult þrym. 17,2 olevat vajalik. Aga sellegi kohal ta eitab vajadust. Alles lisandeis (XIV) ta ytleb Hym. 24,1b kohta: „Gegen die aufnahme der form *ponarr* habe ich jetzt weniger bedenken: sie wird auch

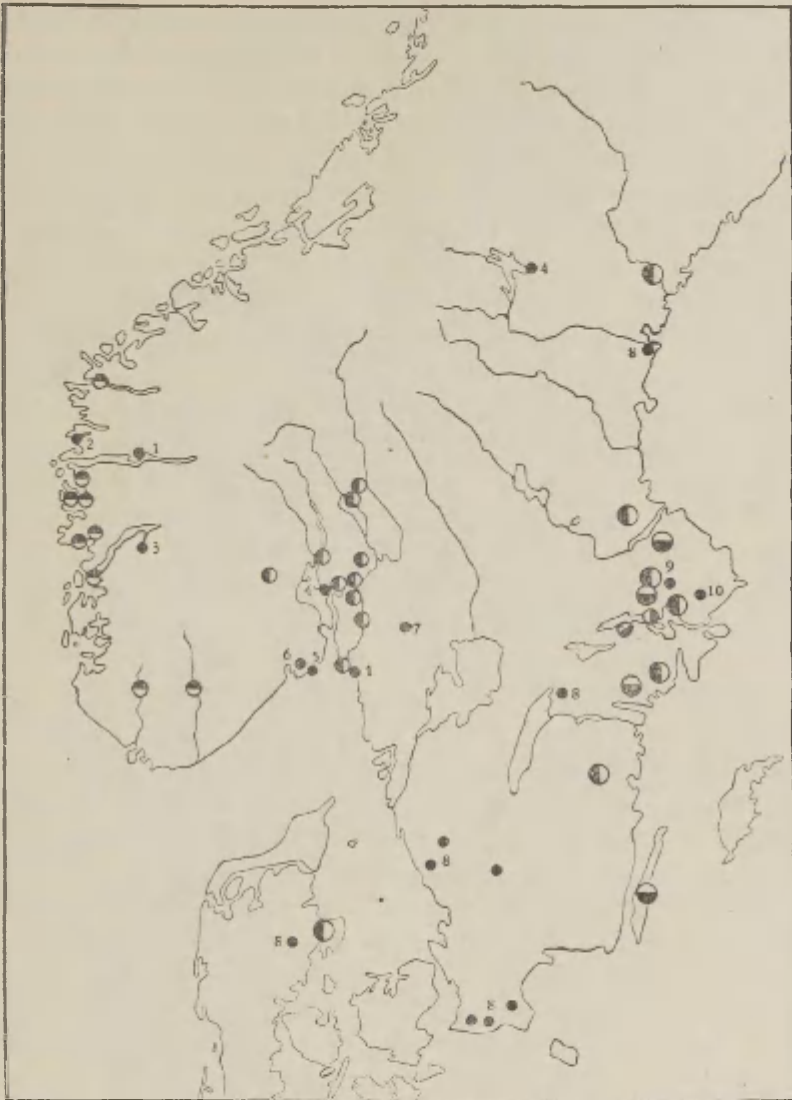
pärasuse kahtlaseks, veel enam see, et ainult praeguses norra keeles (FALK & TORP, Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1907, 1273) *tôr* tähendab „kõu“, et Rootsis esineb hoo-
pis eufemistlik *åsk*, Taanis liitsõna *torden* ja muinasskandinaavia tava-
line sõna oli *reiðr*. Päälegi ei saa mu arvates skandinaavia Fjorgynni
ikkagi lahutada Perkunas'est; kui viimane on piksejumalus, peab ka
esimene olema see (v. *KARSTEN, Fragen aus dem Gebiete der ger-
manisch-finnischen Berührungen, Helsinki 1922, 72—85, Germanisch-
finnische Lehnwortstudien, Helsinki 1915, 19 j., F. R. SCHROEDER,
n. r., 48 *HELM, Die Entwicklung der germanischen Religion, Nollau,
Germanische Wiedererstehung, Heidelberg 1926, 301, vastu: näiteks
de VRIES, n. r., II, 232). Fjorgynn on kindlasti vanem kui Thor ja
võib-olla, et enne teda oli piksejumaluseks Hrungr, kui HELMil on
õigus. Thor on siis ainult hilisem moodustus ja ainult kohati saanud
rahvapäraseks.

Sõna edasielamisest Norras võiks järeldada, et ta just Norras
on kõige vanem ja sygavamale juurdunum, kuid nagu edaspidi
selgub, on säärane oletus võimatu. On võimalik arvata, et Thor
Norras just sellepärast on nii populaarne, et ta oli üks hilisemaid
sinnajõudnud paganuse jumalaid, võib-olla, ta kultus levis rööbiti
kristlusega.

Säärase oletuse teevad loomulikuks järeldused Thori nimega
liidetud kohanimedest. Need näitavad selgesti, et kultus vanemal
ajal oli eriti elav Mälari järve piirkonnas. Sest sääl (v. kaart, de
VRIES, n. r., II, 208 järgi) leidub viis *-akr'*iga liidetud nime ning üks
veel kaugemal põhjas, üks säärane ka Taanis. Yldise oletuse järgi
(v. de VRIES, n. r., II, 103) sellised nimetused on kõige vanemat
tyypi; de VRIES, n. r., II, 103 F. R. SCHROEDER AfR XXXV (1938),
202 arvavad nad olevat tekkinud meie ajaarvamise alguses.
Kuna ta sääl on kõige vanem, siis on ta kadu rootslase tead-
vusest seletatav samuti nagu Ullri kadu tema eest, — ta oli elanud
yle oma aja juba kristluse tulekul. Oslo piirkonnas leidub 10-*hof*

þrkv. 17,2 durch das metrum erheischt; þrkv. 14,3 16,1 18,1 werden durch ihre ein-
führung zum feil lästige flickwörter entbehrlich . . . Auch Hyndl. 4,1 ist die form
möglich, ebenso Hym. 29,2, nicht aber Vsp. 26,1". Et þrkv. 1,1 *Vingþórr* sobib
rytmi, ta arvates on seletatav varasema kontraktisiooniga liitsõnus.

Mis puutub þórdrápa 2,2, siis sääl GISLASON, Njála II, 322 loeb kontrah-
heerimata kuhu, WISEN, Carmina Norræna, 30 loeb aga *þoarr* (v. SYMONS; Vers-
lagen en Mededeelingen der Konijnklike Akademie van Wetenschappen. Afd.
Letterkunde III, 4 (1887), 238 j. LINDROTH, n. r., 165).

① - anr ● - lundr ● - land ② - vé ● - hof ● - horgr
 1 - nes 2 - sete 3 - dal 4 - vellir, -valla 5 - ey 6 - þveit
 7 - vatn 8 - sjö 9 - hughle 10 - holma.

nime ning teatavasti need võivad pärineda alles viimseilt paganuse päevilt, järeldada võib siis, et Thor alles väga hilja jõudis Norramaale, kuid elava jumalana. Norra läänerannikul on 9-land nime, mis võivad olla tekkinud 400—600 (de VRIES, n. r., II, 104). Pääle nende esineb

Lääne-Norras ja Oslo piirkonnas veel 7 looduslike nimetustega teofoorset kohanime, Lõuna-Rootsis 6, Taanis 1. Mälari piirkonnas arvestades juurde ka kaugema põhja, on sääraseid 5. Viimati esineb veel Mälari piirkonnas korra *-horgr*, korra *-vé* ja 3 (kui Öland arvestada hulka, 4) *-lundr* nime. Kõigest on ilmne, et kas oli Thori kultus Ida-Skandinaavias hoopis iselaadi kui Norras, või pääses Thori kultus läände võrdlemisi hilja. Arvatavasti tulevad arvesse mõlemad tegurid. Umbes samuti on ka isikunimedega. Viikingite ajal on peaaegu neljandik nimi seotud Thoriga (kuid ei esine ainsat Odinnime ja ainult 4 Freyrnime), aga ruunides rahvasterännu ajast ei leidu ainsatki Thor-nime (de VRIES, n. r., II, 210).

Kõige selle pärast näib olevat õigus neil teadlasil, kes väidavad, et Thor on laenatud gallialasilt (*FEIST, Kultur, Ausbereitung und Herkunft der Indogermanen 482 *SCHÜTTE, Dänisches Heidentum, Heidelberg 1923, 137 *HELM, Spaltung, Schichtung und Mischung im germanischen Heidentum, Ehrismann-Festschrift (1925), 16 *OLSEN, Hedenske Kultminder i norske Stedsnavne I (Skrifter utgitt av det norske videnskaps akademi i Oslo) 1915, 203, v. de VRIES, n. r., II, 232 j.). Tõigad, mis esitatud säärase teooria vastu mu arvates ei ole suuremat väärt. Sest kui viikingite ajastul Thor oli jumalus par excellence, siis see ei loe midagi, sest just väljarändajad on tavaliselt iga uue asja pooldajad, sageli peavad lahkumagi innu tõttu uute asjade vastu. Et Thor kuidagi olemuselt on sarnane Indraga ja selle tõttu siin tuleks arvesse mingi indogermaanlik pärandus, mida de VRIES, n. r., II, 232 rõhutab, ei tule ka arvesse, sest on kaks isenähet ju jumaluse nimi ja ta olemus, ning päälegi ei ole indogermanel yhist sõna kõue jaoks, seega ka mitte yhist kõuejumalust. Ainus tõik, mis kuidagi vääraks teooriat on see, et Nordendorfi sõlel (VI—VIII s-ist p. Kr.) esineb *Wigiponar* ning sellega võiksid olla seoses skandinaavia nimetused *Véorr* (Hymiskviða 11) ja *Vingporr* (Brymskviða 1). Kuid *Wigiponar*'i seletus yldse on kahtlane¹⁾.

Võiksite nyyd pöörata kõik tagurpidi ja öelda, et Thor on laen Eestist ja väita seda samade lausetega, milledega pyyti teha loomulikuks vastupidist. Kui Thor algselt asus Mälari kandis, Taara-avita oli saarlaste päämine jumalus, siis laen Skandinaaviasse on sellepärast

¹⁾ SCHRÖDER, n. r., 48 seletab, et **Wingapunaraz* on yrgkuju ja tähendavat „Weihe-Thor“, sellest olevat tekkinud mõlemad skandinaavia kujud („deren Doppelförmigkeit noch in die Zeit vor den Wirkungen des Vernerschen Gesetzes hinaufreihen muss“, v. KRAUSE, Zeitschr. f. deutsches Altertum 64 (1927), 269 jj.).

tõenäolik, et alad on peaaegu kõrvuti. Siis muidugi LH XXIV:5 peaks olema kõige algsem kättesaadav Thori jutt. Võiks vihjata koguni sellele, et sääi kõneldakse jumaluse syndimisest. Thor tavaliselt on Odini ja Maajumaluse poeg (de VRIES, n. r., II, 212), mis väga hästi sobiks teatega, et ta on syndinud kuskil mäel Virumaa rajal. Sest umbes samakindlaid oletusi ja samaväärseid esitavad ka teadlased, kellede järgi Thor on põhiliselt germani jumalus. Iseendast see pole võimatum kui vastupidine ja me võiksime otsida koguni filoloogilisi põhjendusi säärase oletuse toetamiseks, mis ei ole põrmugi halvemad kui keerulise häälikuloolise muutumise oletused Skandinaavias.

Eesti jumalanimi omapära tõestaks kui kuskil mujal soome-ugri rahvaste juures leiduks taoline. Selle juures aga pole oluline millise rahva juures ta esineb. Sest soome Ilmarinen alles votjakite juures (*inmar, inmar*) tuleb äkki jälle päevavalgele.

Katsetusi võiks olla väga mitmeid. Igatahes on kindel, et yhes soome rahvalaulus esinev *Tuuri* on yhenduses Taara nimetusega (Kalevala, SKST 48 (1887), 398), kuid see singulaarne nimetus ei aita edasi kuskile ning ta lähem seos mõne muu nimetusega on ka segane ¹⁾. Tõenäolikult tal on midagi tegu kõuejumalaga. KROHN korra yhendas ka AGRICOLA *Turisas*'e kujul *Tur-isänen* selle nimetusega, kuid hiljem on selgunud, et *Turisas*'e puhul on tegu trykiveaga ja tuleb lugeda *Turilas* (KROHN, Zur finnischen Mythologie (FFC 104) 24 j. 71 jj.)

Nyyd aga lapikeeles FRIISI sõnastiku järgi leiduvad järgmised väljendused:

Dierbma, dierma: vikerkaar, kõu (regnbue, torden)

Diermes, dierbma: kõu (torden)

nendega on moodustatud suur hulk liitsõnu, nii esimesega:

Dierbma-arvve: kõuevihm (tordenregn).

D.-baivva: kõuepilv (tordensky).

¹⁾ KROHN mainib, et see loits leiduvat Vienan läänin runot 836, kuid sääi pole midagi taolist. Ta esineb Kalevala XV, 427 j. (XLVII, 185 j.):

Tuurin uutehen tupahan,

Palvoisen laettomahan

kohana, kuhu mesilane peaks lendama, ja XLVII, 219:

Tuurin pellon pientarelta.

Algkujul ta leidub Suomen kansan muinaisia loitsurunoja (SKST, 62 (1880)), 272, 336, (nr. 72 m, 5 j.; nr. 44a, 45, 49). Ametlikult *Tuuri* on samastatud Thoriga.

D.-dalkke: kõuemarku, kõueilm (tordenveir).

D.-davgge: vikerkaar (regnbue).

D.-oakte: järsk, lyhikene kõuevihm (tordenbyge).

D.-rätta: kõuemyrin (tordenbrag).

D.-cærggom: kõuepõrin, (tordenskrald).

teisega: *Diermes-davgge* = *Dierbma-davgge*.

D.-rasse: Angelica sylvestris (heinputk, kikkaputk).

NIELSENI sõnastikust ilmneb, et väljendus Norra laplaste juures on peaaegu tundmatu, ta ytleb (I, 519):

dierbm̄es -r'bma- P(olmak) (indiv.) *DierBm̄is*, akk.
Dēer̄bma,

K(a)r(asjok): tuttav piiblist: (kjent fra Bibelen), K(au)t(okeino)
Die'rpm̄es -thunder (Kt only as a part of a place-name).

Lapi *ie* vastet soome või eesti keeles on kindlalt määrata võimatu. WIKLUND (Entwurf einer urlappischen Lautlehre, Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimifuksia X, 1, 62. 161 jj.) väidab, et sellele vokaalimurule vastab yrglapi *e*, ning sellel soomekeeles on yldisemaks vasteks: *ē*, harvemini *e*, *ā*, *ā*, kuid mõnes sõnas vastab ka: *ö*, *ō*, *i*, *ī*, *a*, *ei* (184 jj.). Nii on tõenäolik, et säärane lapi sõna oleks pidanud eesti keeles esinema kuidagi *teerm*- taoliselt (v. lhk. 5).

Et laplased pääle selle on veel Skandinaaviast laenanud Thori oma *hora-galles* eks, teeb ilmseks, et lähemat suhet selle jumalusega, mis näib olevat neile omapärane, polnud laenamise aegu enam. Nimetust ennast näib olevat täiesti võimatu liita kuidagi eesti Taaraga ka siis, kui jätame kõrvale vokaali, sest *m* kadu ei ole seletatav muidu kui umbes samaste kõrvalteedega nagu neid kasutatakse Skandinaavias.

Kuid on kaunis kindel, et lapi sõna omakorda on yhenduses ostjaki ja voguli ylima jumala nimetusega (HOLMBERG, Lappalaisten uskonto, Porvoo 1915, 74 KARJALAINEN, Die Religionen der Jugra-Völker II, 292 (FF Communications XI, no 44)). Tä nimetus KARJALAISE kirjutusviisis on vogulite juures *tārām*, *tōrām*, ostjakite juures *tūrām* (Irtyš), *tōrām* (Vasjuga). AHLQVISTI kirjutusviisis (Wogulisches Wörterverzeichnis, Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimifuksia II, 60) *tōrīm*. KANNISTO (Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wogulischen, SUST XLVI) ei esita seda sõna, kuid on tõenäolik, et ta kuuluks tema yrgvoguli *ā* sarja, mis ainult Tavda murdes on säilinud mingi *a* häälikuna, kuid kõigis muis murdeis muutunud mingiks *o* häälikuks (n. r. 87).

Kuigi säärase nimetuse kallal esialgu asjatu näib juurelda, mulle ometi tundub kahtlane, kas siingi *-m* ei ole mingi tuletuslõpp. Voguli keeles sellise *-m'*iga moodustatakse küll nomina acti (kukkumine j. m.), kuid AHLQVISTI nimistus ometi on sõnu, mis lasevad oletada, et säärasel sufiksil võiks olla ka muid tähendusi, nii näiteks *toχim*: suguharu, mida ei saa lahutada sõnast *toχ* > *toū*:oks. Siis *ūš* ja *ūšim* mõlemad tähendavad: aed. Sellepärast võiks kaaluda kas *tārəm* ei ole tuletus mingist tyvest **tār-*, kuigi AHLQVISTI nimestikus leidub vaid kaks sõna, mis võiksid siis olla tuletatud samast tyvest, need on *tōr*: lõuend, rätt (v. KANNISTO, n. r., 89) ja *tōrev*: karu; *tōr*, *tūr*: meri ei tule vist arvesse, sest ta föenäoliselt kuulub yrgvoguli *ū* seeriasse (v. KANNISTO, n. r., 115).

Sellel sõnal voguli ja ostjaki keeles on umbes samased laiali ulatuvad tähendused nagu meie *ilm-* sõnal. KARJALAINEN II, 291 j. mainib, et ta tähendab taevajumalust, kristlaste jumalat, pyhakuid, pyhapilte, ingleid ja nende pilte, liitsõnus taevajumaluse abilisi ning meteoroloogilisis väljendeis on tema subjekt. Pääle selle tähendab sõna veel 1) nähtavat taevast, kui räägitakse ta äärist, keskusest, pilvedest, mis temal jne., 2) ilma, kui kõneldakse hääst, halvast, kuivast ja, eriti, ilma lisandita just külma, 3) maailma, kui kõneldakse siinsest, säälses, ylemisest, alumisest, surnute ja elusate maailmast, 4) ajavahe-
mikkude, aega, nagu: edaspidi elatav T., 5) olukorda, nagu: haiguse T., une T. Muistseid kivikirveid AHLQVISTI järgi nimetatakse T. vaiadeks, talvadeks.

Kui sellel sõnal *-m* on mingi sufiks, siis võiks seletada nõnda, et laplased on hoidnud alal sufiksi, mitte aga eestlased. Aga selgi puhul on raskusi vokalisatsiooniga, sest kuigi eesti esimese silbi vokaali yhendamise ei tee raskusi yldse, ometi on seletatamatu kuidas on lugu lapi vokalismiga. Aga on ju ometi juhtumeid, kus niikuinii ei saa mööda oletusest, et algne tagavokaal on muutunud esivokaaliks, või vastupidi. Sellepärast võiks ometi oletada, et kõik need sõnad on omavahel seoses. Ei ole aga esialgu tähtis otsida kauge-
maid yhendusvõimalusi, kuigi mongoli-tyrgi ja sumeri sõna „jumaluse“ jaoks kipuvad meelde ¹⁾.

¹⁾ SVINJIN Kostroma kubermangus olevast Turovskoe kylast on tuletanud merjalasile jumaluse *Tuur* (? *Tur*) (Записки Отдѣленія Русской и Славянскої Археологiи Императорскаго Русскаго Археологическаго Общества V, (1903), 106). Kas säärase alusetu oletus ongi päris võimatu?

Kysimus oleks mu arvates lahendatud kindlasti Taara rahvapärasuse kasuks, kui ei tuleks arvesse veel yht asjaolu, mida eelpool korra on juba vihjatud. Keltidel, rahval, kes nagu mustlased, asuvad kõikjal ja ei kuskil, esineb kõuejumaluse nimi, mis kõlalise sarnasuse pärast ilmtingimata tuleb arvesse. Kõigepäält HOLDERi (Alt-Celtischer Sprachschatz II, Leipzig 1904, 1716) järgi: *Tā-nārō-s*, *Tān-ārus*, mis esineb korra jõe nimena ja yhel Chesterist leitud raidkirjal (CIL VII, 168): I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Tanaro. Selle nime-tuse kallal filoloogid vaidlevad, yhed (HOLDER, MUCH) väidavad, et ta on yhendatav germani **punaraz'*ega, teised (SCHRÖDER, Germanisch-Romanische Monatsschrift XVII (1929), 412) arvavad ta kir-jutusveaks *Tārānū-s'*e asemel, mis esineb HOLDERi järgi (1729): CIL XII, p. 820, 833, Lōuna-Prantsusmaa raidkirjus. Klassikaliste kir-janikkude andmeil on ta nimi aga *Tārāni-s* (LUCANUS), samal kujul ta esineb ka jõe ja isiku nimetusena (HOLDER 1728: CIL III, 6150).

Pääle nende on veel olemas *Taranu-cus* kindlasti CIL III, 2804 (Dalmaatiast) ja võimalik, et ka CIL III, 10418 (HOLDER 1729) ja vii-mati *Taranucnos* Lääne-Saksamaal (CIL XIII, 6094. 6478). Esimesele nimele HOLDER ei anna lähemat seletust, kuid ta võiks olla tuletatud mingi *-co-* sufiksiga ja võiks tähendada umbes 'piksene, pikseline'. Teine nimetus on HOLDERi arvates tuletatud eelmisest sufiksiga *-cno-*, millega moodustatakse patronyyne, nii et ta tähendaks 'piksese poeg' (v. SCHROEDER, Arische Religion, Leipzig 1923, I, 526. 533); KIENLE, AfR XXXV (1938), 25 aga Taranusest sama sufiksiga.

Kõik need nimetused (1726) on lähedas seoses kelti nimetusega äikese jaoks, millele HOLDER oletab algkujuks **tar-āna*, nii vanaiiri *torann*, *torand*; kõu; *toirn*, gen. *torna* 'a great noise or thunder' (vrld. ka ogamraidkiri: *Maqi-Decceddās avi Toranias* = the stone of the son of Deces (grandson) of Toranis: HOLDER 1890, ja samas nime-tatud iiri klan: *Clan Ui Torna*), kymbri: *taran* pikti mehenimi: *Taran*, walesi ja cornwalli: *taran*, bretooni: *tāran*, pl. *tāranet* (välgusähva-tused). Seda tyve veel NIEDERMANN (Indogermanische Forschun-gen XXVI, 46) on pidanud metateesiks germani omast, kuid selle vastu PEDERSEN (Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen II, Göttingen 1913, 60) ja tema järele WALDE-POKORNY (Verglei-chendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen II, 1927, 626) yhendavad sellega keskiiri: *tairm* 'kāra', kymbri: *twrf* 'stir, tumult', mille indogermani tyvi WALDE-POKORNY I, 744 järgi on *tor(o-s)* „laut, vernehmlich“. Kuid sellel tyvel on väga vähe tuletusi väljas-

pool kelti ala ¹⁾. Olgu nyyd lugu Tanarusega kuidas tahes, Taranis, Taranus, Taranucus on kõlalt juba liiga lähedased skandinaavia ja eesti sõnadele ja mu arvates pole sugugi võimatu, et skandinaavlastel on saanud oma nimetuse kuskilt keltide käest esimestel kokkupuudetel nendega (nii *OLSEN, n. r., 91. 203 *KROHN, Skandinavisk mytologi, Helsinki 1922, 72 *HELM, n. r., 16). Peab aga tunnistama, et *torann* muutus Thoriks ei ole ka häälikulooliselt hõlpsasti seletatav.

Mis puutub kelti nimetust ennast, siis võiks koguni kaaluda võimalust, kas ta pole laenatud soome-ugri rahvailt. Eriti Taranucus on selline kahtlane liidetis. Ei ole väga loomulik, et jumalust nimetatakse adjektiiviga, eriti siis kui sama tyvi on kasutusel juba nagunii. Ja sääl tõepoolest võiks olla tegu liidetisega *taaran + uku(o)*, mida võiks võrrelda sõnadega nagu Päivöinoika (Ingeris) j. t. Pole vaja oletada, et skandinaavlastel on Thori laenanud keldelt, on sama võimalik, et Thor on laenatud Saaremaalt. Esmalt, nagu nägime, ei ole nimetus ise sugugi kindlalt skandinaavia algupära, teiseks ta vanim esinemiskoht on Mälari piirkond ja see on väga lähedane Saaremaale. Kolmandaks, kui vaatame teofoorseid kohanimedid Mälari piirkonnas, siis esineb sääl Ullr sagedamini kui Thor ja Freyr ning Freyja umbes samal arvul kui Thor. Päälegi leidub kogu Skandinaavias Ullr nimetusi palju suuremal määral kui nimesid Thoriga. Sellest võib järeldada, et Ullr oli yrgasunikkude jumalus, kusjuures muidugi jääb lahtiseks, kes nad olid. Neljandaks, sõda jumaluste ryhmade vahel Skandinaavia mytoloogias mõnegi teadlase arvates kajastab just Thori sissetungi (*KROHN, n. r., 96 *HELM, n. r., 17 Die Entwicklung der germanischen Religion, Nollau, Germanische Wiedergeburt Heidelberg 1926, 370 *GRÖNBECH, The Culture of the Teutons, London: Köbenhavn 1931 II, 336 j.), kuigi sellega veel pole öeldud, kes tõid tema ja kust ta toodi. On ju arvamisi, et just vaunid, kellede hulka Thor ei kuulu, olid mingi eelgermani rahva jumalused. Thori igaljuhul peetakse germanlaste kaasatooduks, ka siis kui teda arvatakse laenuks keltidelt. Et Thor tõrjus kõrvale, näiteks, Hrungniri, on mu arvates HELM (Altgermanische Religionsgeschichte I,

¹⁾ Need mõningad sõnad on india *tāra-h*, kreeka *τορός* „vali, kriiskav, läbitungiv“, *τεροήσω* „ytlen valjusti ja selgelt“, leedu *tariū*, *tarti* ja *taraū*, *tarýti* „ytlemä“, *tarmė* „lause“, pr. *tāriu* „hääli“, *ettrai* inf. *atträtvėi* „vastama“, slaavi **tor-* *toriti* tšeh. *trahoriti*, vene *torotoriti* „lobisema“, muinasbulgari *tratoro* „kaja, hääli“. Oleks võimalik kogu seda ryhma kuidagi seostada säärase eesti sõnadega, nagu *tõrisema*, *torisema* j. m.

Heidelberg 1913, 198) tõestanud päris veenvalt, kuigi ta selle puhul väidab, et Thor on rauaaja jumalus ja Hrungnir kiviaja oma. Viien-daks, leidub Skandinaavias jutte, millel on seos eesti juttudega. Yhest säärasest järgmises UA numbris. Kõige tõttu võiks teha julge, kuid võimalikult tõenäolise oletuse, et nagu eestlaste rännud Soome tekitasid soomlased, nõnda eestlaste kolonisatsioon Skandinaaviasse oli mingiks teguriks viikingiajastu kujunemisel. Ränd Soome on ju enam-vähem kindel ja mu arvates ei ole iseendast mingit põhjust eitada, et rännati ka mujale. Õelda võiks, et kui Taara viidi Skandi-naaviasse, miks mitte ka Soome? Aga kui Soomest oleks andmeid a. 1000 paigu, küllap võiks nende seast leida Taaragi kohta.

APOSTEL PAULUSE ABSOLUUTSE KRONOLOOGIA ARVESTUSE LÄHTEKOHTADEST.

Kurt Saarse

Apostel Pauluse kronoloogilisel arvestusel on vaieldamatu tähtsus kogu apostliku ajastu kohta. Aitab ta meid ju ajaliselt kindlaks määrata kristliku kiriku kõige varemaid syndmusi. Pyyame sellepärast seda kysimust siinkohal käsitleda, just sellepärast, et vaatamata samadele kasutatavatele andmetele on jõutud eritulemustele ja pole tänapäevani saavutatud täiesti yhtuvaid seisukohti.

Meie ylesandeks on käsitleda apostel Pauluse absoluutse ajaarves-tuse lähtekohti, s. o. probleemi, kuidas Pauluse elulooline skeem, rekonstrueeritud relatiivselt temas eneses leiduvate yksiksyndmuste suhtes, on paigutatav yldajaloo absoluutsesse raamistikku. Eel-oleva vaatluse huvikeskuseks on nii siis sidepunktid relatiivse ja abso-luutse kronoloogia vahel, nende väärtus yksteise suhtes ja nende keh-tivus. Nagu tähendatud, on probleem kui niisugune seni veel lõpli-kult lahendamata. Sellepärast pyyame siinkohal küsimust käsitledes temale anda meile õigena tunduva lahenduse.

Apostel Pauluse kronoloogilise arvestuse nii relatiivses kui ka absoluutses osas on võetud mitmesuguseid seisukohti. Relatiivne kro-noloogia, tuges Ap. teg. ja Pauluse kirjadest võetavale andmesti-kule omab enesestmõistetavalt palju laialdasemaid aluseid. Tema yles-andeks on Pauluse elulooliste andmete omavaheline suhteline kind-laksmääramine. Niiviisi tuletatud skeem on paigutatav yldajaloolisse raami, naelutatav teatavate momentide abil absoluutsesse ajaarves-

tusse, mille tõttu on ajalisel määratletav juba iga mistahes syndmus relatiivses kronoloogias absoluutse kronoloogia taustal. Või siis tarvitanes teist tööviisi leida mõned absoluutse ajaarvestuses määritletavat relatiivse kronoloogia momendid ja siit tulebada yles- ja allapoole — meetod, mille rakenduseks tahab olla eelolev töö, ja, mis sisuliselt annab muidugi samu tulemusi, nagu eelminegi.

Jättnud kõrvale mitmesugused muud arvestusviisid, mis võiksid anda tugipunkti Pauluse absoluutse kronoloogia arvestuse lähtekohana ja mis meie arvates ei anna küllalt tõhusat alust, vaatleme siinkohal vaid kahte momenti, mis tulevad kõige kindlamatena arvesse:

1. Felixi ja Festuse ametivahetuse ja
2. Pauluse ja prokonsul Gallio Korintuses toimunud kohtumise aeg ¹⁾).

Vaatleme teineteise järel nimetatud kaht kysimust, ppydes selgitada nende väärtust Pauluse kronoloogilise arvestuse lähtekohana.

Felixi ja Festuse ametivahetus oli apostliku ajastu kronoloogilise arvestuse peamiseks lähtekohaks käesoleva sajandi esimese detsenniumi alguseni ²⁾. Ligemal vaatlusel selgub aga, et selle ametivahetuse määratlemisel tekivad ylepääsetamatud raskused.

Josephus Ant. 20, 8, 9 ³⁾ põhjal selgub, et Pallas oma venna Felixi juutide pealekaebamiste vastu kaitsmisel ja vabastamisel on mänginud silmapaistvat osa. See võis syndida vaid enne seda, kui Pallas oma võimu kaotas (Tacitus Ann. 13, 14 ⁴⁾), viimane syndis aga enne

¹⁾ Vt. ka Ferdinand Prat — La Chronologie de l'age apostolique, Recherches de science religieuse III (1912), nr. 1, lhk. 372 jj.

Muidugi on olemas muidki Pauluse relatiivse ja absoluutse ajaarvestuse puutemomente. Nii lähtub Carl Clemen — Paulus, sein Leben und Wirken, I—II, Giessen 1904, vt. I, 349 Jeesuse ristilöömise ja säält järeldatavast Pauluse pöördumissilmapilgust; E. Schwartz — Zur Chronologie des Paulus (Nachrichten von der Köinglichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse Berlin, 1907), lhk. 265 jj. Agrippa I (Ap. tg. 12, 20—25) surma ja Felix-Festuse ametijärjestuse silmapilgust; Maurice Goguel, Essai sur la chronologie paulinienne, Revue de l'histoire des religions LXV (L) 1912, lhk. 279 Aretas IV surma-aastast, kui terminus ad quem apostel Pauluse põgenemisele Tamaskusest. Need arvestused ei saa aga meie arvates olla lähtekohtadeks, kuna nad küllaldase täpsusega ei luba vastavaid syndmusi määratleda.

²⁾ Nii W. J. Conybeare and J. S. Howson — The Life and Epistles of St. Paul, London 1889 (new edition), lhk. 835 jj.; E. Schwartz — Zur Chronologie des Paulus (vt. ylemaal), lhk. 263.

³⁾ Fl. Josephi Judaei opera omnia, Lipsiae 1850, tomus III, lhk. 298.

⁴⁾ Cornelii Taciti opera edidit Fridericus Haase Vol. I—II, Lipsiae MDCCCLV, vt. I, lhk. 232.

Britannicuse tapmist. Britannicuse hukkamine laseb ennast ajaliselt määrata: Tacitus Ann. 13, 15. 16 ⁵⁾ tähendab, et Britannicus oma surramisel oli 14-aastaseks saamas. Sueton — Claudius 27 ⁶⁾ põhjal selgub, et Britannicus on sündinud 20.-ndal päeval pärast Claudiuse võimuleasumist (25. jaan. 41), s. o. 13. veebr. 41. Tema hukkamine toimus järjekult 55. a. veebruarikuu alul ⁷⁾ ja Pallase võimu kaotamine syndis järelkult veel varem. Felixi ärakutsumine langes niisiis aega enne seda tähtpäeva, 55. a. alguses.

Teise allikana Felix-Festuse ametivahetuse arvestusel tuleb kõne alla Eusebiuse kroonika. Vastupidi Eusebiuse armeeniakeelsele kroonikale, kus Felixi lahkumisaeg asetatakse Claudiuse viimasesse aastasse (13. okt. 53 — 12. okt. 54), on see Hieronymuse ladinakeelses tõlkes määratud Nero teise aastasse (13. okt. 55 — 12. okt. 56) ⁸⁾. Jätnud kõrvale üksikasjaliku uurimuse selle kohta, kummale mõlemist toodud andmeist anda eesõigus, võime ometi järeldada, et Eusebiuse kroonika põhjal Felix-Festuse ametivahetus pole sündinud hiljem kui aastal 56.

Nendele andmetele räägib ilmselt vastu asjaolu, et Festus, kes

⁵⁾ Opera I, lhk. 233 j.

⁶⁾ C. Suetoni Tranquilli quae supersunt omnia. Recensuit Carolus Ludovicus Roth, Lipsiae MDCCCLVIII, lhk. 162 — „Britannicum vicesimo imperii die inque secundo consulatu natum sibi.“ Kahekymnes valitsuse päev ei lange muidugi mitte „secundo consulatu“ (a. 42), kuid neist kahest teineteise vastu käivaist märkeist, üks 13. veebr. 41, teine a. 42, on valitav esimene, kuna ta kooskõlastub parimini Tacituse andmetega.

⁷⁾ Ka Dio Cassius 61, 7 asetab Britannicuse surma aastasse 55 — vt. Cassii Dionis Cocceiani Historiae Romanae quae supersunt, Lipsiae 1818, tomus III, lhk. 9.

⁸⁾ Vt. ka Migne SL. 27, 583 j.

Samuti de Viris illustribus 5 asetab Felix-Festuse ametijärjestuse Neero teisesse aastasse. Eus. hist. eccl. 2, 20 on Felix samuti Neero ajal ametis, vt. — Eusebii Palphili historiae ecclesiasticae ed. Fr. Andreas Stroth, Vol. I, Halae MDCCCLXXIX, lhk. 100. Nii on järeldatav, et Hieronymuse tõlkes on õigem Eusebiuse tekst säilinud. Igatahes ei ole Eusebiuse kroonika, vähemalt meid huvitavas osas usaldusväärne. Emil Schürer — Zur Chronologie des Lebens Pauli, zugleich ein Beitrag zur Kritik der Chronik des Eusebius (Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, XLI (1898), jõuab Eusebiuse kroonika kohta järgmisele otsusele (lhk. 37): „Die Untersuchung des gesamten Materials hat zu dem Resultat geführt, dass alles aus Josephus geschöpft ist. Nirgends haben wir Anlass und Berichtigung zur Annahme einer anderen Quelle gefunden.“ Ja lhk. 36: „Eusebius weiss aus Josephus, dass die Ernennung des Festus in die Zeit Nero's fällt, und er setzt sie nun nach freiem Ermessen in das Fach: „zweites Jahr des Nero.“

Eusebiuse kroonika ladinakeelse tõlke kohta vt. Alfred Schöne — Die Weltchronik des Eusebius in ihrer Bearbeitung durch Hieronymus, Berlin 1900.

suri ca. a. 62 p. Kr.⁹⁾ ei valitsenud kaua aega, mis on järeldatav tema kohta Josephusel leiduvaist vähestest andmetest (Bell. Jud. 2, 14,1; Ant. 20, 8, 10—11)¹⁰⁾. On väga tõenäoline, et Festuse ametiaega ei saa pidada selle põhjal kauemaks kui kaks aastat kestnuks. Ameti-aja algus langeks seega aastale 59 rsp. 60.

Olles käsitletud Felix-Festuse ametivahetuse kolmest erigrupist koosnevaid allikaid — rooma ajalookirjutajaid, Eusebiust ja Flavius Josephust, leidsime et nad igayks annavad eritulemusi. Sellepärast tuleb loobuda ametivahetuse momendist kui Pauluse absoluutse kronoloogia arvestuse lähtekohast. Felix-Festuse ametivahetus jääb täpsalt määratamatuks nii kaua, kuni toetatult muust lähtekohast arvestatud tulemustest üks eelpoolnimetatud seisukohtadest saab kõige veenvamaks¹¹⁾.

Vaatleme edasi Pauluse ja prokonsul Gallio Korintuses toimunud kohtumise aja kysimust ja tema väärtust Pauluse absoluutse kronoloogia arvestuse seisukohast¹²⁾.

⁹⁾ Emil Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes I (³1901) Leipzig, lhk. 579 jj.

¹⁰⁾ Opera, tomus V, lhk. 187 j.; t. III, lhk. 298 jj.

¹¹⁾ Gustav Hoennicke — Die Chronologie des Lebens des Apostels Paulus, Leipzig 1903, lhk. 19 tähendab: „Somit kann man aus der Geschichte des Pallas ebensowenig wie aus der Chronik des Euseb. ein vollgenügendes Argument für die Datierung des Amtsantritts des Festus gewinnen.“

Felix-Festuse ametijärjestuse aja kindlakstegemist peab võimatuks ka M. — Das Jahr des Prokonsulats des Gallio in Achaja (Theologische Literaturzeitung XXXVI (1911), 349 (nr. 11).

¹²⁾ Nimelt räägib Ap. teg. 18, 12—17 Pauluse Gallio ette viimisest esimese viibimise ajal Korintuses. Kuna võtame kysimuse üksikasjalikule käsitlesele, ei oleks ylevõtte heita pilku temaga seoses olevatele asjaoludele.

L. Junius Gallio (varem L. Annaeus Novatus) oli rooma reetor Annaeus Seneca poeg. Tema vanem vend oli Neëro kasvataja Seneca (Tacitus, ann. 12, 8, vt. Cornelii Taciti Opera edidit Fridericus Haase Vol. I—II, Lipsiae MDCCCLV, vol. I, lhk. 202), kes keisri käsul omal hiljem pidi elu võtma (Tacitus, ann. 15, 60—64, vt. I, lhk. 310 jj.). Novatuse noorem vend pidi samuti keisri käsul eneselt elu võtma (Tacitus, ann. 16, 17, vt. I, lhk. 323 j.). Gallio oli adopteeritud kuulsa reetori Junius Gallio poolt, sellest siis uus nimi (Plinius, nat. hist. 31, 33, vt. C. Plini Secundi naturalis historia, recensuit D. Dieflefsen, Vol. IV. Berolini MDCCCLXXI, lhk. 299). Seneca pyhendas oma vennale tööd — de vita beata (ib. 1, 1 — vt. L. Annaei Senecae opera quae supersunt, edidit Erail Hermes, Vol. I, Lipsiae MCMXXIII, lhk. 195) ja de ira (ib. 1, 1, Vol. I, lhk. 46). Claudiuse surma silmapilgul viibis Gallio Roomas (Dio Cossius 60, 35, Hist. Rom., lhk. 480). Oma vendade hukkamisel pääses Gallio eluga (Tacitus, ann. 15, 73, Vol. I, lhk. 316). Dio Cassius tähendab 62, 25 (t. IV, lhk. 45), et Seneca vennad varsti pärast Senecat surid. Niisiis ka Gallio.

Selle probleemi käsitlemisel on olnud pöördelise tähtsusega selle sajandi esimese detsenniumi lõpp ja teise algus. 1905. a. ilmus Delfis kaevamisi toimetanud prantsuse teadlase Aemilius Borguet väitekirj — *De rebus delzichis imperatoriae aetatis*, Montepessulano MCMV; kus autor lhk. 63 j. toob ära Claudiuse poolt delfilastele saadetud kreekakeelsena säilinud kirja, delfilaste poolt jäädvustamise otstarbel raiutud Apollo templi myyrikivisse. Kiri on eriti oluline selle tõttu, et ta on kirjutatud Gallio prokonsuliks olemise ajal, sisaldades ühtlasi andmeid tema kirjutamisaja kohta.

See, hiljem Gallio kivina tuttavaks saanud fragmentide ryhm, jäi esialgu usuteadlaste poolt tähelepanemata. Alles viis aastat hiljem, 1910, juhivad prantsuse teadlased tähelepanu Gallio kivi kasutatavusele Ap. teg. 18, 12—17 alusel Pauluse absoluutse kronoloogia arvestamisel, siis sakslased¹³⁾. Probleem äratas järgnevatel aastatel palju tähelepanu ja kutsus esile rea sõnavõttusid¹⁴⁾.

Gallio oli Achaia's prokonsuliks (*Corpus Inscriptionum Latinarum* t. IV suppl. tabulae ceratae, lhk. 338). Ekslikult peab Plinius nat. hist. 31, 33 (Vol. IV, lhk. 299) teda konsuliks. Seneca epistula 104 (L. Annaei Senecae opera quae supersunt, ed. Fridericus Haase Vol. III Lipsiae MDCCCLIII, lhk. 338) räägib Gallio viibimisest Achaia's. Prokonsuli määras senat liisu läbi (Dio Cassius 60, 24, vt. t. III, lhk. 465; Theodor Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, II. 1 (³1887), lhk. 250).

¹³⁾ H. Coppieters — *Dictionaire apologétique de la Foi catholique* I (Paris 1910), 268; Louis Jalabert — *Epigraphie* (artikkel), vt. *Dictionaire apologétique de la Foi catholique* I, 1428.

Carl Clemen, arvustuses — Maier, Dr. Friedrich, *Die Briefe Pauli. Ihre Chronologie, Entstehung, Bedeutung und Echtheit*... 1909, *Theologische Literaturzeitung* XXXV (1910), 655—656 (nr. 21), kelle tähelepanu oli äratanud J. Offord artikliga — *St. Paul at Corinth, Palestine Exploration Fund, Quarterly Statement*, April 1908, 163 j.; Adolf Deissmann — *Zur biblischen und christlichen Epigraphik*, *Theologische Literaturzeitung* XXXV (1910), 796 (nr. 25).

¹⁴⁾ Oleks vahest huvitav neid möödammines ära märkida: William F. Armstrong — *Jalaberts Epigraphie und Gallio* (*The Princeton Theological Review* IX [1911], lhk. 290—298). — *The Proconsulship of Gallio and the Delphi Inscription*, ib. IX (1911), lhk. 345—354; P. B(atifol) X — *Le proconsul d'Achaïe Gallion* (*Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétiennes*, Paris 1911, lhk. 214—215). E. Chr. Babul — *Le Proconsul Gallion et Saint Paul* (*Revue d'histoire et de littérature religieuses*, Paris LXIV 1911, lhk. 268). M. — *Theol. Literaturzeitung* 1911 (vt. ülemaal); Bares — *Ein interessanter Fund von Delphi* (*Pastor bonus* XXIV (1911), lhk. 219—223); Hans Lietzmann — *Ein neuer Fund zur Chronologie des Paulus*, (*Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie* LIII (1911), lhk. 345—354); Adolf Deissman — *Paulus, eine kultur- und religionsgeschichtliche Skizze*, Tübingen 1911, ²1925. Beitrag I — *Der Prokonsulat des L. Junius Gallio. Eine epigraphische Studie zur absoluten Chronologie des Paulus*, lhk. 203—225 (²1925). Järgneval aastal: Ferd. Prat, *Recherches de science religieuse*, 1912 (vt. ülemaal); D. Wohlenberg

Gallio kivi, koosnev neljast fragmendist ¹⁵⁾, sisaldab lahkuminevate rekonstruktsioonivõimaluste pääle vaatamata ¹⁶⁾ väga olulise andmena märke selle kohta, et kirja kirjutamisel L. Junius Gallio oli Achaia prokonsul (6. rida) ja keiser Claudius omas 26.-ndat aklamatsiooni (2. rida). Pyyame viimase põhjal määrata kirja kirjutamise aeg.

Ti. Claudius Caesar Augustus Germanicus oli keisriks 25. jaanuarist 41 — 13. oktoobrini 54. Aklamatsioone, mida anti keisritele võitude puhul välisvaenlaste yle, oli Claudiusel yldse 27, arv, mille yletas vaid Constantinus II (27. akl. ühendatav 11 detsembriga 52, vt. CIL III, 2, lhk. 844). Meid huvitava ajajärgul oli Claudius oma 18.-nda aklamatsiooni a. 50 vastu võtnud (Corp. Inscr. Lat. III, suppl. 6737, lhk. 1231), samuti 21.-se (Corp. Inscr. Lat. II, 4644, lhk. 621). Ka 26.-nda aklamatsiooni terminus ad quem on kindlaks tehtav — 1. aug. 52, kuna keiser oma 12. tribunicia potestas'e ajal toiminud akvadukti avamisel omas 27. aklamatsiooni (Corp. Inscr. Lat. VI, 1256 lhk. 272). See akvadukti avamine pidi langema aega 25. jaan. 52 — 24. jaan. 53, kuna pot. trib. iga aasta uuendati ja 12. just sellele ajale langes ¹⁷⁾. Frothinus — de aquae ductibus urbis Romae 1,13 ¹⁸⁾ tähendab, et see akvadukt on avatud „anno post Urbem conditam DCCCIII Kalendis Augusti“, nii siis 1. aug. 52.

26. aklamatsioon langeb ka 12.-nda tribunicia potestas'e aega (Corp. Inscr. Lat. VIII, suppl. pars I, 14727 lhk. 1432). Teiselt poolt on aga kindel, et aklamatsioonid 22 ja 24 tulevad paigutada 11. tribunicia potestas'e aega ¹⁹⁾, võimalik ka, et 25. Järeldatav on, et 26. akla-

— Eine Claudius-Inschrift von Delphi und ihre Bedeutung für die paulinische Chronologie (Neue kirchliche Zeitschrift XXIII (1912), lhk. 380—396); Ernst Dubowy — Paulus und Gallio (Biblische Zeitschrift X (1912), lhk. 143—154); Chr. Bruston — La date du proconsulat de Gallion (Revue de théologie et de questions religieuses XXII (1913), lhk. 362—366); A. Brassac — Une inscription de Delphes et la chronologie de saint Paul (Revue biblique internationale X (1913), lhk. 36—53; 207—217).

¹⁵⁾ Fragmendid, mida säilitatakse Delfi muuseumis, kannavad nr. nr. 3883, 59, 4001, 2178 — Bourguet põhjal ja 3883, 2178, 2271, 4001 — Deissmann, Paulus ¹⁹²⁵, põhjal. Nelja fragmendi ülesvõte — vt. A. Brassac'i artikli juurde ja valgustrükis Deissmann, Paulus 1911 ja ¹⁹²⁵ liitellehel.

¹⁶⁾ Deissmannil ¹⁹²⁵, lhk. 212 j. erinev Bourguet' lhk. 63-st.

¹⁷⁾ Tribunicia potestas on Claudiusel arvestatav 25. jaan. pääle, s. o. päevast, millel senat talle oli selle otsustanud anda, vt. Mommsen, II, 2 (¹⁸⁸⁷) lhk. 797 j.

¹⁸⁾ Sex. Julii Frontini de aquae ductibus urbis Romae liber, ed. Andreas Dederichius, Vasaliae I 1841, lhk. 25.

¹⁹⁾ 22. aklamatsioon ja 11. trib. pot., vt. Corp. Inscr. Lat. III, 1 476, lhk. 89; 24. akl. ja 11. trib. pot., Corp. Inscr. Lat. III, 1 1977, lhk. 310.

matsioonile selles aklamatsiooniderikkas aastas enam ruumi ei ole. Niisiis oleks 12. tribunicia potestas'e algus (25. jaan. 52) Claudiuse 26. aklamatsiooni terminus a quo. 26. aklamatsioon toimus arvatavasti juba kevadel, sõjaliste operatsioonide alates. Sel aastal toimus rida võidukaid sõjakäikusid ²⁰⁾. Ajavahemik 29. jaan. — 1. aug. 52 on Claudiuse kirja kirjutamise ajaks ja sellest nähtub kahtlematult, et Gallio sellel ajal oli prokonsuliks Achaias.

Prokonsulite ametiaeg algas 1. juuli paiku ²¹⁾. Kirja kirjutamise momendil pidi Gallio juba teatava aja olema olnud ametis ja selle pääle vaatamata, et me Claudiuse kirja kirjutamise aega vaid enam kui kuue kuu täpsusega suudame kindlaks teha, on sellest ometi järeldatav, et Gallio ametiaeg kestis 1. juulist 51 — 1. juulini 52. Kõne alla tuleks muidugi ka kysimus, kas Claudiuse kiri ei langenud Gallio ametiaja algusesse, mis oleks mõeldav siis, kui Gallio ametiaeg algas 1. juulil 52. Claudiuse kiri peaks siis kirjutatud olema 1. juulist — 1. augustini. Kuna ei ole aga sugugi kindel, et Claudius oma 27.-nda aklamatsiooni just 1. aug. 52 sai, lyheneb seega kirja saatmise aeg vaid paarile nädalale, juuli algusele, s. o. just Gallio ametialguse esimestele päevadele, mis sellelt oletuselt võtab tõenäolisuse peaaegu täiesti. Kui Deissmanni (Paulus ² lhk. 214) Gallio kivi 6. rea rekonstruktsioon on õige, on Claudiuse kiri vastus Gallio poolt keisrile saadetud kirjale. On veelgi vähem tõenäoline, et mõne nädala jooksul pärast Gallio ametisse astumist prokonsul omast uuest ametikohast keisrile kirja saatis ja sellelt vastus valmis. Ei saa olla sellepärast õige Wohlenbergi ²²⁾ ja Babuti ²³⁾ arvamus, et hetkel, kui Claudius oma kirja delfilastele kirjutas, Gallio vaid lühikest aega oli olnud ametis. Niisiis jääme seisukohale, et Gallio ametiaeg kestis 1. juulist 51 — 1. juulini 52 ²³⁾.

Seda arvestust raskendab aga omakorda asjaolu, et Dio Cassius

²⁰⁾ Vt. nende loetelu — Fauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft herausgegeben von Georg Wissowa III (1899), lhk. 2813.

²¹⁾ Tiberiuse käsul a. 25 pidid ametnikud Roomast juuni noorkuu ajal lahuma (Dio Cassius 57, 14, t. III, lhk. 335 j.), Claudius korraldas a. 42 p. Kr., et ära sõit teostuks enne aprilli noorkuud (Dio Cassius 60, 11, t. III, lhk. 499), pikendas seda tähtpäeva aprilli keskpaigani (Dio Cassius 60, 17, t. III, lhk. 457). Prokonsuli päralejõudmine olenes muidugi vastava provintsi kaugusest, kuid õigusega peab Mommsen (³II, 1, lhk. 265) ametialguse normaalajaks 1. juulit.

²²⁾ Neue kirchliche Zeitschrift 1912, lhk. 388.

²³⁾ Revue d'histoire et de littérature religieuses 1911, lhk. 141.

^{23a)} Ad. Jülicher, Theologische Literaturzeitung XLIX (1924), 341 asetab selle meelsamini a. 52/53.

60,25²⁴⁾ põhjal Claudius mõned ametnikud kaheks aastaks jättis ametisse²⁵⁾. Kuid kaheaastasele prokonsulite teenistusele tuleb kui erandjuhule vaadata²⁶⁾, nii pole meil ka Gallio suhtes põhjust teistsugusele seisukohal asuda²⁷⁾.

Pauluse ja Gallio kokkusaamist tuleb meie arvates asetada Gallio ametiaja algusesse. Ap. teg. 18,12 jj. järgnemisviisi eelmisele lubab järeldada, et Gallio sellel hetkel, kui Paulus tema ette toodi, vaid lühikest aega oli ametis olnud: 18,12 jj. liitub iseseisva jutustusena muule Pauluse Korintuses viibimise kirjeldusele, juhatatud sisse iseloomustavalt: *Γαλλίωνος δε ἀνθυπάτου ὄντος τῆς Ἀχαΐας κτλ.* Tuleb tahestahtmata mõte, et juudid uut prokonsulit oma sihi kättesaamiseks tahtsid kasutada ja tema läbi kõrvaldada neile vastuvõetamatu evangeeliumi kuulutaja. Asetaksin sellepärast Gallio ja Pauluse kokkusaamise Gallio prokonsuliks olemise esimestesse kuudesse, hilissuvve 51²⁸⁾. Liites sellele Ap. teg. 18,18 ysnä ebamäärase *ἡμέρας ἱκανάς*, jõuame tulemusele, et Pauluse lahkumisaeg Korintusest langes sügisele a. 51. Pooleteise aastane peatus Korintuses (18,11) pidi algama niisiis 50. a. kevadel. Pauluse Korintuses viibimine langeb sellega ajavahemikule kevade 50 — sügise 51²⁹⁾.

²⁴⁾ t. III, lhk. 467.

²⁵⁾ Yheaastane ametikestvus oli varajasemal keisriajal yldiseks kombeks, vt. Mommsen, ³II, 1, lhk. 255.

²⁶⁾ Oieti ütleb Deissmann, Paulus, lhk. 219 (²1925) — „Mit dem einjährigen Prokonsulat des Gallio ist solange zu rechnen, bis eine mehrjährige Amtsdauer nachgewiesen sein soil.“

²⁷⁾ Lietzmann, Zeitschr. für. wiss. Th. 1911, lhk. 347 peab Gallio hädist tervist, vt. Seneca — epist. lib. XVIII 1, 1 = epist. 104, 1 (ed. Haase, III, lhk. 338;) Plinius — nat. hist. 31, 33 (Vol. IV, lhk. 299) ja Gallio tervistparandavat reisu Egiptusesse pärast ametiaja lõppu tõestuseks Gallio yheaastasele Achaias ametisolemisele. Ma mõllen, et nimetatud asjaolu ei ole kuidagi selle tõestuseks. Terviseparandusreis võis ka pärast kaheaastast ametisolemist syndida.

²⁸⁾ Mulle jääb põhjendamatuks Alfred Loisy seisukoht (järelsõnas E. Chr. Babut artiklile — Le Proconsul Gallion et Saint Paul, Revue d'histoire et de littérature religieuses 1911, lhk. 144), et Gallio ja Pauluse kokkusaamine sündis 52. a. lõpul, või 53. a. alul. A. Brassac — Revue biblique internationale X (1913), lhk. 52 arvab Ap. teg. 18, 12 jj. kirjeldatud syndmuse toimunud olevat 52. a. talvel, või järgmisel kevadel.

²⁹⁾ Adolf Harnack — Chronologische Berechnung des „Tags von Damascus“, Sitzungsberichte der königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1912 (37), lhk. 676 peab Pauluse tulemisajaks Korintusesse a. 50 algust, ka a. 49 lõppu; Deissmann — Paulus ²1925, lhk. 221 a. 50 esimesi kuid, lahkumisaajaks a. 51 hilissuve.

Selle tulemusega sobiks muu hulgas ka Ap. teg. 18,2 märged, et Aquila ja Priscilla hiljuti saabusid Itaaliast Korintusesse, olles sunnitud Claudiuse juute Roomast väljasaatva dekreeedi põhjal lahkuma päälinnast. Orosiuse põhjal (hist. 7, 6³⁰)) langeb Claudiuse dekreet keisri 9.-ndasse aastasse (25. jaan. 49 — 24. jaan. 50), s. o. vahetult enne Pauluse saabumist Korintusesse.

Tulemus, millele jõudsime, ei saa pretendeerida absoluutsele kindlusele. Pauluse ja Gallio kohtumissilmapilk ei ole täpsalt kindlakstehdav, päälegi võib see kohtumine langeda Pauluse Korintuses viibimise mistahes hetkele. Sellele vastavalt võib meid huvitav ajavahemik — Pauluse Korintuses viibimine — nihkuda ajaliselt varemaks või hiljemaks. Eelpooltoodud põhjusil arvame tulemuse, millele jõudsime, olevat kõige enam õigustatuks.

Meie ylesanne oli näidata, et Pauluse Korintuses viibimine on absoluutse ajaarvestuse seisukohast kindlaksmääratav. Ta on seda usaldusväärsemalt, kui ükski teine sündmus apostli elus. Siit lähtudes tuleks arvestada Pauluse eluloolisi sündmusi yles- ja allapoole, neid juba sidudes absoluutse ajaarvestusega. See on aga juba väljaspool sellele tööle seatud raamistikku.

SURMA METATEOORIAT.

Uku Masing.

Usundiloolased arvasid ja arvavad, et usundi tekkimisel nii või teisiti on mõjunud kaasa yrginimese kogemus surma olemasolust. Ykskõik on sel puhul, kas vaadelda kogu käiku alates präanimismist, animatismist, või animismist. Ikkagi on midagi seoses surmaga. Ja kuigi kõik, mida võimalik öelda, on konstrueeritud suuremal või vähemal määral, siiski juba yldine sõltumine surmast tõestab, et tõepoolest midagi sellel on tegemist usundi tekke, või n. n. arenguga.

Kui oletame, et präanimistlikul faasil elav yrginimine yhel päeval hakkas taipama surma olemasolu, ei kujutelnud enam, et surnu magab nagu tema ise, vaid hoopis erinevat und, siis ei saa kuidagi pidada säärast kogemust juhuslikuks ja kaduvaks teiste sekka. On kindel, et

³⁰) Migne SL 31, 1075 — „Anno ejusdem (scil. Claudii) nono expulsos per Claudium Urbē Judaeos Josephus refert.” See tsitaat, muide, praeguses Josephuse tekstis ei leidu. Sueton, Claudius 25 (ed. Rōth, lhk. 161) märgib: „Judaeos impulsore Chresto assidue tumultuantes Roma expulsi.”

kysimus talle enam ei annud rahu. Võib ju olla, et kulus aastasadu enne kui ta yldse sai teadlikuks nõnda nagu meie praegu, et varem-hiljem tuleb surra, aga see ei muuda asja. Sest ykskord vastus ikkagi oli sama selge kui meil.

Igale säärasele kogemusele inimene kuidagi reageerib ja võib koguni kujutella, et yrginimene katsus otsemaid unustada oma taibu ja konstruida sellise maailmapildi, milles surma ei esinenudki. On ju paralleele teisel aladel, tarvitseb ainult tuletada meelde arandade teadmatust lapsesynni eellugude suhtes. Sääl vaieldakse ju veel tänapäevani, kas arandad tõepoolest ei tea, et isal on ka mingi osa lapsesynni puhul, või on nad kunagi teadnud, kuid oma maailmapildi ja sellest sõltuvate teooriate mõjul teadlikult unustanud selle tõiga. Viimane tundub normaalsem uskuda, vähemalt eurooplasele. Ja kui oleks nõnda, siis võiks teha samasuguse oletuse ka kysimuse kohta: kuidas suhtus inimene vastleiutatud surmaga? Võib olla, et kõik need lood, milledest järeldatakse usku elusasse laipa, muinasjutud, mis kirjeldavad surnute tagasitulekut sellistena nagu nad surid korra, ei ole yldse pärit präanimistlikust ajast, vaid on umbes samasugused surmataibu ärareageerimised. Kui ka oleks nõnda, ometi peab oletama aja, mil inimesed ei teadnud veel surmast midagi. Juba sellepärast, et mingi rõõbitikäik lapse vaimlise kasvamise ja primitiivse inimese oma vahel on ometi tõenäoline, kuigi ei saa väita, et nad igal juhul oleksid võrreldavad.

Kuidas surmakogemusele on reageeritud, seda võime näha kõikide rahvaste juttudest, sest pole ainsatki rahvust, kes nii või teisiti poleks käsitelnud kysimust, mis seniseni ikka on jäänud lahendamatuks. Need lood võivad erineda yksteisest väga põhjalikult, kuid neil on ometi yks yhine joon alati: inimene tunneb huvi ise just oma saatuse vastu, närib surma kallal ainult sellepärast, et ta ise ei tahaks surra. Kõige selgemini see olm ilmneb sääraseist lugudest, mis viimati resigneerunult lõpevad alistumisega sellele saatusele, mille olemasolus tavaliselt on syydi kas jumalad, või naised, või mõlemad korraga. Polyneesia Maui myydist on ilmne, et surma kaotamiseks peeti vajaliseks synni olematuks tegemist. Säärane arvamine yheltpoolt eeldab kurnis kõrget vaimlist taset, teiselt on ka kõige lootusetum kõiki neid lugusid, sest teatakse ju, et syndi ei saa teha olematuks keegi iseenda jaoks. Ning selkorral inimene muidugi veel jonnakamalt otsis endale igasuguseid vahendeid surma olematuks tegemiseks.

Võib kujutella, et inimkond sadu või tuhandeid aastaid otsis võimalust tõmmata kriipsu pääle surmale, leidis tuhandeid vahendeid, alates igasuguseist arstimeist, lõpetades kas või hingamisharjutustega ja

muude askeetiliste praksistega. Kõige levinenumaks lohutuseks muutus arvamine, et inimene ei sure koguni, vaid mingi osa temast ikkagi jääb pysima. See vastus rahaldas inimesi kaua aega. Osalt sellepärast, et teda kuidagi oli võimalik päris reaalselt tõestada: unenägudega, nägemustega, soojuse ja auru lahkumisega surnust ning pa-jude muude asjadega, milledest meil pole enam aimugi. Teisalt puhtpsüühilisil põhjusil, sest sellega ju probleem oli kustutatud olemast probleem. Oli vajalisel määral jaatatud surma olemasolu, teisalt aga vajalisel määral ka eitatud, inimene võis elada rahulikumalt ning ei tarvitsenud mõelda väga palju suremisele. Nagu teada, inimkond meelsasti lykkaks kõik rasked kysimused nõnda kõrvale iseendast, jaatades ja eitades korraga, elades nii nagu poleks yht ega teist. Sellepärast just säärane vastus sobis ylihästi inimese nõudeile. Kolmandaks, igale yksikule oli ju garanteeritud igavene elu ning rohkem ei tahtnud keegi. Ja kui ka juhtus, et kõrgemad klassid eitasid madalamate klasside hingede kestvust, nagu sageli Polynesias, aga ka mujal, siis me ju ei tea, kas alamad klassid olidki samal arvamisel oma hinge suhtes. On enam kui tõenäoline, et nemadki uskusid oma hingi pysivat igavesti, sest ei saa oletada, et nemad polekski tulnud pärimisele: kuidas on lugu minuga pääle surma? Kuid iseendast ei tarvitse muidugi olla võimatu, et alamad klassid leppisid sellega, mida neile õpetati, elasid umbes samuti nagu meil materialistlikud ateistid, olid ehk koguni rõõmsad, et neil igavesti pole vaja orjata valitsevat kihti. Võiks koguni väita, et juhtudel, mil valitsev klass mandus, orjade mõtlemislaad sai mõõtuandvaks ka isandate seas. Vastupidi, kui orjad said tugevaks, pidi juhtuma, et orjad nõudsid ka endale igavest elu, kuid ei julgenud eitada ta olemasolu isandaile ning määrasid siis halvema saatuse valitsevale klassile. Ei ole aga kyllaldaseid aluseid väita yrgyhiskonnas kahe niivõrd erineva kihi olemasolu; ja hinge surematuse eitamine võib põlvneda päris yrgajast, inimkonna resigneerunuma ja lootusetuma osa keskelt. Aga ometi on kindel, et just sellest osast hõlpsasti said orjad.

Alles vaadeldes olustikku nõnda saab ilmseks, mida julgesid juudid hakates ootama hinge surematuse asemel liha ylestõusmist. On ekslik oletada, et juudid ei tunnud enne parsismi mõjutusi mingit igavest elu, nad uskusid just hinge surematust, nagu ilmneb kõigist andmeist, selsamal kujul nagu muudki rahvad. Millised põhjused sundisid juute jätma selle arvamise kõrvale ja asendama ta palju „võimatumaga“, jääb saladuseks vist igavesti. On võimalik kyll oletada, et uue kultuuri alguses inimesed nagu uuesti ärkavad ja unustanud vana sõanda-

vad palju enam kui kultuurikäigule takerdama jäänud, puistuvad ja kõdunevad inimesed. Kuid vaatamata sellele, jääb saladuslikuks see äkiline tõus inimeste seas.

Kogu aja on olnud kysimuseks, kuidas üksik isik saaks, kas või osaliselt pääseda surmast. Kõik usundid tiirlevad selle ymber ja muud neis esinevad õpetused, kombed on kõik otseselt või kaudselt ainult vahenditeks surma vältimisele. Kui näiteks pythagorlased ja orfikud väitsid, et hing on vangiks kehas, siis ei ole see mingi eriline õpetus, vaid järeldus usust, et surma puhul hing lahkub kehast, ja just hing on igavene. Aga me oleme õppinud viimasel sajandil taipama yht, võibolla, kurba olma: kysimusele saab vastuse ainult siis, kui kysimus on asetatud õieti. Loogiliselt peaks olema õige ka vastand: valesti asetatud kysimustele ei saa vastuseid. Kuna inimkond ei ole leidnud kyllaldaselt veenvat vastust pärimisele: mis elab meist igavesti, siis on kindlasti kogu pärimine vale. Kysiti dualistlikult, sest oldi harjunud kõikjal kohatama dualismi, juba tyhja ja täie kõhuga. Ei mõeldud kas yldse surma korral tohibki kysida samuti dualistlikult ja egoistlikult.

Kui uskuda Jumalat ja ettehooleit ykskõik millisel kujul, siis on kindel, et pidi olema mingi otstarve inimese jõudmisel taibule oma surelikkusest. Võib ju öelda, et patulanguse loo sygavam mõte on see: inimene saades teadma surma, sai võimeliseks olema inimene. Madu on ju ylistatud kyllalt, alates otiitidest lõpetades 18. 19. sajandi saksa tilosoofidega. Sama palju on haletsetud Aadama eksitust. Kuid asjal võib olla veel teine kylg: ehk pole mitte surma tunnetus patulangemine, vaid egoistlikud pyyded, mida tekitas säärane taip. Sellega on öeldud, et egoistlikud pyyded viisid inimese valele rajale. On ju iseendast võimalik, et inimkonnal oli varemini mingisuguseid egoistlikke kalduvusi, ka siis, kui oletame kõige algusse symbiootilise osaduse loodusega. Kuid need said tugevaiks ja kurjeks alles siis, kui inimene taipas, et ta ei kesta igavesti. Umbes sama käik kordub ju praegu iga lapse juures ja sel põhjusel on õigust neil eksegeetidelgi, kes väidavad, et patulangemise lugu kirjeldab Iisraeli laste saamist „Iisraeli lasteks“. Niisiis ei ole tunnetus patt, vaid kysimused, mida see tekitab ja vastused, mis antakse.

On koguni kahtlane, kas taip surma olemasolust oli see, mis muutis inimese inimeseks, eraldas ja eristas ta loomast. Seda võib kyll väita põhjendades, et ykski loom ei tea, et ta on surelik. Kuid ykski laps ka ei tea, kuidas on lugu surmaga, aga ometi on tema ja looma vahel kauris selge vahe. Ta saab kyll loomadega toime kui omasugustega, kuid selle juures ta teab, et tema tegutseb loomadega, ning just seda

loomad nähtavasti ei tea. Esimene erinevus inimese ja looma vahel seisneb siis enese olemasolu teadvuses ja mitte enese suremise teadvuses. Sellepärast võib veel enam väita teoloogi seisundilt, et surm ei olnud erinemispunkt, vaid midagi, mis, Pauluse sõnadega, hiljem pugus sisse vahepäält. Siis surma teadvusel võis olla ylesandeks katsuda järgi, kas inimesed suudavad kysida õieti.

Teisi sõnu, mu arvates on kõik möödunud aastatuhanded otsa kysitud valesti, egoistlikult. Võinuks kysida ka umbes nõnda: mis see on, et ma tean suremist ja looma ei tea? Milleks ma pean teadma, et olen surelik? Kuidas on võimalik, et mina tean ja loomad mitte? Ma ei väida, et need kysimismoodused oleksid õiged, kuid tundub tõenäoline, et nad on õigema poole. On võimalik, et kui inimesed kysinuks umbes nõnda, siis meil ehk oleks käes vastus. Võib leida väga palju paralleele, kus tõepoolest on juhtunud nõnda. Niikaua kui inimesed uskusid flogistoni, millel pidi olema negatiivne kaal, nad kysisid kogu aja valesti. Ja alles siis, kui hakati uskuma näiliselt võimatut, et põlemise puhul aine raskeneb, saadi rajada keemia. Paralleel ei ole kyll täpne, kuid lähedane. Teise näitena võiks võtta Ptolemaiose maailma süsteemi. Oli vaja seletada planeetide liikumist ja kuna nähti päikesest, et ta liikus ymber maa, siis oletati sama planeetidestki. Et aga planeedid ei tiirelnud nõnda nagu nad teooria kysimuse (yhe vastuse) järgi pidanuks tegema, siis oli vaja oletada epitsykleid, millede varal sai seletada planeetide liikumist edasi ja tagasi. Viimaks muutus süsteem nii keeruliseks, et keegi enam ei tulnud toime temaga ega suutnud uskuda, et Jumal maailma loomisel olnuks nii oskamatu. Yhel päeval juleti kahelda, kas vastus kysimusele on õige, kas maailm on nõnda nagu ta näib. Sellest silmapilgust pääle, mil arvati, et maailm erineb näilisest, saadi võimalused mõista asju, milledest senini unistati vaid muinasjuttudes. Nii Ptolemaiose maailmasüsteem suri iseenda kujutud ämblikuvõrku. Samuti on suremas senine hinge metafüüsika.

Võib olla, et ma pole veel kysimust vormuleerinud õieti ja pyyan mingeid kompromisse nagu Tycho de Brahe. Igatahes kysimus peab olema kuskil selles suunas. Võiks ju öelda, et materialistidel on õigus ja kogu kysimus yldse tuleb matta maha. Kuid asi ei ole ometi nii lihtne. Kui tekkis kahtlus, kas ahv on inimene või ei ole (juudid ju Talmudis arutasid seda) siis ei ole õige vastata, et ta ei ole inimene, sest kui ta poleks olnud taoline, siis juudid ei oleks ka kysima hakanud, mis ta on. Kui korra inimkonnal tekkis säärane vastus, et inimese hing on jäädav, siis ei pääse sellest mööda öeldes, et vastus on

koguni vale. Võib öelda, et egoistlikud huvid dikteerisid säärase vastuse, aga kysimus ise jääb pysima ja teda ei saa vastata sellega, et öeldakse ta olevat mõttetus. See oleks sama hää kui öelda, et kysimus ahvi ja inimese suguluse suhtes on mõttetus. Kysimus võib olla ainult valesti väljendatud, aga mitte vale.

Kui pärimel, kuidas võis elus olend tunnetada oma lõppu, näha yle iseendast, siis võib sellelegi vastata väga mitmet moodi. Kõige-päält: nähe ei ole nii normaalne kui paistab esialgu, sest see, kes näeb yle iseendast, on juba teataval kombel surnud. Ja sellepärast võiks kahelda, kas see tunnetus ei ole vale, mingisugune väär yldistus või abstraktsioon elu kahjustavate tegurite olemasolust, umbes samuti nagu päikese ringimisest maa ymber järel dati, et inimene on kõikide asjade keskpunkt. Võib ju väga hästi olla nõnda, et inimene alles siis muutus surelikuks, kui ta hakkas uskuma surma olemasolu. Kui usuti nõidu, siis oli juba nõidu.

Aga sellele kysimusele võime vastata ka Freudi kombel dualistlikult, et iga elusolend sisaldab elutungi kõrval ka surmatungi, ise tahab hävitada ennast. Surmatung ehk ongi siis inimese teinud teadlikuks surmast. Kuid siis peaks oletama, et igas elusas olendis on sääraseid tungi, teisi sõnu, ka meresil peaks teadma, et kui Cajus on surelik, siis temagi on surelik. Ja kui jaatame säärase tungi olemasolu, siis jällegi tekib see kardinaalne kysimus, milleks on inimesel vaja saada teadlikuks sellise tungi olemasolust, kui teised pole. Freud oma vastusega on asetanud surma inimese sisse umbes samuti nagu Teichmüller Jumala, kuid kysimus jääb samaks, miks korra elusolend on teadlik oma lõpust, teinekord mitte.

Viimati võiks oletada, et kui mingi Jumala ilmutuse kaudu inimene sai teadlikuks surmast (selline vastus tähendab ju, et me ei tea kuidas see tunnetus oli võimalik) siis Jumalal olid sellega mingid kavatsused. See kogemus võis olla nagu mingi eksamikysimus, millele ei taheta täpsat vastust, sest tast pole kõneldud varem. Kuid vastusest säärasele kysimusele tavaliselt järel datakse, kas inimene on mõelnud ise ja teinud midagi nende teadmiste varal, mis talle antud ennemalt, kas ta on võimeline asjale lähenema õigelt kyljelt. Jumalal võisid olla sääraseid kavatsused nagu eksaminaatoril, kuid peame tunnistama, et inimkond on västanud valesti ja kogu aja pyyab õigustada oma vastust ning seletada, et Jumal on tahtnud just sellist ning muud võimalikud vastused pole syndsad kõlblale isiksusele, kelleks saamist Jumal alati on nõudnud inimesilt.

Muidugi needki kõik on ainult oletused. Vahest õige vastus õieti asetatud kysimusele on niivõrd lihtne, et praegu veel ei suudeta kujutella teda. Näib, et ka mujal päritlemine surma kallal on uuesti saanud elavaks ja pyytakse just vormuleerida õiget kysimust, millele võiks saada vastuse. On võimalik, et nagu Kopernikusest ja Keplerist, kellede mõttelaad oli võrdlemisi algeline, kasvas välja moodne astronoomia, nii korra jõutakse ka selgemale hinge metafüüsikale. Siis ehk oleks kergemini lahendatav ka usundi tekkimise kysimus, kuigi ma ei tea öelda, kuidas. Praegu igatahes ollakse ju selles just päris ummikus. Pole yhtlust usundi määramises ja sellepärast kõik teooriad ta tekke kohta on õiged, kuid nad kirjeldavad ainult selle saamisvõimalust, mida teooria rajaja peab usundiks. Kui näiteks öelda, et õigeks kirjelduseks on vaja elada nagu see inimene (väga venitatav mõiste säärasel korral), kes esimesena hakkas uskuma, oleks juba väljendatud teooria: oli aeg, mil inimene ei uskunud veel midagi. Säärase aja olemasolu on aga väga kahtlane. Kui aga selgust pyydes võrrutaksime looma muutumise inimeseks usundi tekkega, ka siis pole saadud midagi, sest viimati võib võtta usundi mõiste nii laia, et loomelgi on õieti juba usund olemas. Kui jaatada seda, siis võib otsemaid kysida, millal ta nende juures tekkis; kui eitada, jääb usundi mõiste ikkagi nii laiaks, et ei ole teid teda eraldada muist eluavalduisist. Häda on just sama, mis elektroni asukoha määramisel ruumis ja ajas, kuid ehk pääseksime siis sellest, kui teaksime, milleks on surm.

HÕLPSAST FOTOKOOPIATE VALMISTAMISEST ILMA APARAADITA.

Evald Saag.

Prof. O. Silla juhtimisel töötava AUS-i kirikuloo toimkonna yheks ylesandeks on läkitada igal kevadel usuteaduse yliõpilasi kogudustesse kodumaa kirikuloo allikaid registreerima. Muu hulgas on registreerijate ylesandeks kodumaa kirikulooliselt tähtsamate dokumentide koopiaid (ärakirju) teha, nii palju kui võimalik. See on kaheldamata vajalik, sest koguduste ja praostkondade arhiivid on yle maa laiail ja pole uurijaile kuigi käepärased ega ylevaatlikud. Käsitsi kopeerimisel tulevad mitmesugused raskused, näit.: 1) jooniste ja pitsati jäljendite täpsus kannatab, igakord pole võimalik neid yldse täpselt ära joonestada, 2) raskemaid kirju võib mahakirjutaja, eriti kui tal puudub paleograafiline vilumus ning eriharidus, valesti lugeda, mille tõttu

koopia võib saada vigane, kõnelemata neist võimalusist, kus mitu vaieldavat lugemist, 3) pääle selle võtab käsitsi kopeerimine palju aega.

Kõike seda saab vältida fotokoopiatega. Hääd ja odavat fotokoopiat saab teha yksnes fotostaadiga, kus peegli abil kopeeritavast esemest heidetakse pöördkujutis fotopaberile; seega saame yhekordse võttega päripidise koopia, kus ainult värviastmik on vastupidine (musta asemel valge jne.). Kõnesolevail ränd-registreerimistõil pole hästi mõeldav fotostaadi kasutamine, päälegi kui see aparaat Ristiusu Arkeoloogia Kabinetil kahjuks puudub.

Sellepärast kõnesoleval korral tuleb otsida fotokoopiate valmistamiseks sobivamat menetlust.

Yheks lahenduseks on fotokoopiate valmistamine ilma fotoaparaadita. Kasutatakse kahte meetodi: HAVERSTICKi (E. J. HAVERSTICK „Photographic Method for Securing Copies of Diagrams, etc., Without the Use of a Camera“, kuukirjas The Review of Scientific Instruments [Official Publication of the American Institute of Physics Incorporated, Lancaster and New York], 1931 — 2, 287) ja BOYDSTONi (R. W. BOYDSTON „Simple and Important Photographic Method of Copying at Nominal Cost“, The Review of Scientific Instruments, 1938 — 10, 328). Kummalgi juhul on vaja pimikut (või tuleb töötada öösi) ja elektrivoolu, pääle selle on vajalik vastav elektrilamp reflektoriga, mis heidaks kiiri paralleelselt (korralik nõgus- või parabool-peegel).

HAVERSTICK oskab kopeerida ainult neid kirju, mis kirjutatud paberi yhele kyljele, tagakylg peab olema puhas. Ta asetab fotopaberi valgustundliku kyljega vastu kopeeritava lehe kirjakylge. Nyyd heidab erilise Mazda lambiga valguse läbi fotopaberi esemele. Esemel valgetelt kohtadelt valgus peegeldub tagasi ja mõjustab fotopaberi emulsiooni-kylge, kuna mustas kirjas valgus neeldub. Nii saame negatiivi.

BOYDSTON täiendab eelmist meetodi, võimaldades kopeerida ka neid lehti, kus kirjutatud mõlemale kyljele (nagu raamatud jne.). Ta talitab nii: kopeeritava lehe tagakylje alla asetab musta sameti või musta paberi, milles neeldub yhtlaselt kõik valgus, mis tungib läbi kopeeritava lehe ja teisel kyljel (vastu musta sametit) olev kiri ei avalda mingit segavat mõju koopiale. Pääle selle kirjeldab BOYDSTON ligemalt selle töö tehnilist kylge ja kui tema poolt soovitatud fototehniline materjal käepärast, on soovitav tema õpetuste järgi toimida. Harilikult

leiab aga igayks, niipea kui ta omandab vähegi vilumust fotograafias, sobiva fotopaberi, käepärase valgusallika, õige säritlusaja.

Kui puudub vilumus, on soovitatav harjutust alata mingi kava järgi. Pimedas toas (pimikus) asetada lauale tykk musta sametit või must pehme paber (millesse pakitakse tavaliselt valgustundlikku materjali), sellele kopeeritav leht selle küljega ylespoole, millest tahetakse saada koopiat ja katta fotopaberiga emulsiooni kylg allapoole. Kõik need esemed vajutatakse nõrgalt ja yhtlaselt ligistikku kas klaasplaadiga või mingi raamiga. Kui heita sellele pakisele koraks rööbikut valgust, tungib valgus läbi fotopaberi kopeeritavale esemele, kus tumedas kirjas neeldub ja paberi valgelt osalt tagasi peegeldub ja fotopaberit mõjustab. See osa valgust, mis tungib läbi kopeeritava lehe, neeldub yhtlaselt mustas sametis või paberis, millega välditakse alumisel kyljel oleva kirja segav mõju.

Valgusallikaks sobib umbes 60-watiline lamp reflektoriga, mis heidab rööbikut valgust, asub eseme kohal umbes 100—50 sm kaugusel. Säritlusaeg umbes 1 sek. kuni 1 min.

Kasutades broomhõbeda paberit töödeldakse vaevalt punase valguse juures, peaaegu pimedas, vavlgustusallik kuni 1 m kaugusel, säritletakse lyhikest aega, umbes 1 sek. Kui kasutatakse kroomhõbeda paberit, võib töödelda hajuva varjatud valguse juures, näit. väikse kollase klaasiga petrooleumilambi juures, valgustusallik ligemal, umbes 50 sm, säritlusaeg pikem, umbes 1 min. ymber.

Ilmutamine, kinnitamine, pesemine, kuivatamine — nagu harilikult. Mida peeneteralisem ning parem materjal ja mida rohkem vilumust, seda täpsemad tulemused. Vilumusega muutub järjest täpsamaks tehniline kylg, ligemad arutlused oleksid siinkohal tarbetud.

Saame yheainsa võttega ilma mingi aparaadita täieliku negatiivi, mida on väga hõlbus lugeda hää tasapeegli (ja tarbekorral suurendusklaasi) abil väheste vilumusega. Negatiivist võime teha samal kombel hiljem ka positiivi.

Peaksin võimalikuks niisuguse kopeerimise koguni päikesevalgel, kui varustuda mõnede lisaseadeldistega, näit. kui asetada kasutatav fotopaber selleks eriliselt päevapildi plaadi kaseti eeskujul valmistatud kättesse, mille kumbagi kylge saab lahti teha. Sel juhul langeks ära ka valgusallika vajadus.